

RAPPORT 13

Bärsärkarna

EN KVALITATIV BESKRIVNING OCH ANALYS AV UPP-
LEVELSER FRÅN INTAGNA OCH PERSONAL VID INCIDENTER
AV UPPLOPPSKARAKTÄR UNDER 2004

CHARLOTTA OLSSON

Omslag: Anfang Reklambyrå AB, Norrköping

Layout: Tina Ehsleben, Kriminalvårdsstyrelsen, Planeringsenheten, 2005

Tryckning: Kriminalvårdsstyrelsens Reprocentral, 2005

Ytterligare exemplar kan beställas från:

Kriminalvårdsstyrelsen, Förlaget, 601 80 Norrköping. Fax nr: 011-496 35 17

Hemsida: www.kvv.se

Beställn.nr: 4823

ISBN 91-85187-15-1

ISSN 1650-8335

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

FÖRORD.....	5
FÖRFATTARENS FÖRORD.....	6
SAMMANFATTNING	7
INLEDNING.....	9
SYFTE OCH DEFINITION	10
TIDIGARE FORSKNING.....	11
UTREDNINGAR AV HISTORISKA UPPLOPP	14
Attica.....	14
Strangeways	15
Anstalten Tidaholm	16
BESKRIVNING AV AKTUELLA HÄNDELSER	18
Anstalten Hällby	18
Anstalten Mariefred.....	21
Anstalten Kristianstad	25
METOD	29
Urval	29
Intervjuer.....	29
Bortfall.....	30
Studiens begränsningar	30
RESULTAT.....	31
Analys av intervjuerna med personal.....	31
Analys av intervjuerna med intagna.....	35
DISKUSSION	41
Vad föregår dessa händelser?	41

► INNEHÅLLSFÖRTECKNING ◀

Hur upplever intagna och personal händelserna?	41
Vad anses vara orsaken?	42
Vad kan göras för att förebygga upplopp?	45
Övriga kommentarer av intervjuanalyserna.....	46
REFERENSLISTA	48
BILAGA 1 - INTERVJUUNDERLAG.....	49
Frågor till intagna	49
Frågor till personal	50
BILAGA 2 – BREV TILL INTAGNA SOM DELTAGIT I HÄNDELSERNA PÅ ANSTALTEN HÅLLBY	52

FÖRORD

Kriminalvårdens uppdrag är att minska brottsligheten och öka tryggheten i samhället genom att verkställa den påföljd som domstolen dömt ut och minska återfall i brott. Kriminalvården skall upprätthålla en human människosyn, god omvårdnad och aktivt påverkansarbete med hög grad av säkerhet och respekt för den enskildes integritet och rättssäkerhet.

Under sista halvåret 2004 inträffade flera incidenter där några intagna gått bärsärk på några anstalter. Incidentrapporter skrivs efter varje sådan händelse. Rapporterna granskas därefter av Kriminalvårdsstyrelsen. För att öka kunskapen om uppkomsten av incidenter/upplopp och lära av det som inträffat beslutade kriminalvårdens forskningskommitté att initiera en studie som skulle fånga upp och beskriva de intagnas och personalens upplevelser av upploppen. Frågeställningarna var att utröna om det fanns gemensamma mönster i incidenterna, om endast vissa grupper av intagna medverkade, om händelserna utlöstes av särskilda miljöfaktorer m.m. Förutom den litteraturstudie som redovisas görs en redogörelse för ett par välkända mycket dramatiska upplopp i utländska fängelser, även om de är väsentligt annorlunda än händelserna i Sverige under år 2004.

Uppdraget att utföra studien gick till Charlotta Olsson, beteendevetare, f.n. anställd inom kriminalvårdens Göteborgsregion. Sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet, har kvalitetssäkrat studien genom handledning och hjälp i analysen.

Förslagen i rapporten har inte bedömts av forskningskommittén. Det överlämnas till Kriminalvårdsstyrelsen att bereda förslagen inom ramen för det ordinarie utvecklings- och säkerhetsarbetet. Rapporten har redan kommit till nytta i arbetet med Kriminalvårdsstyrelsens beslut om förstärkta åtgärder under sommaren 2005.

Avsikten är att de uppdrag som finansieras via forskningskommittén fortlöpande ska publiceras i en särskild rapportserie i vilken denna rapport är den trettonde.

Forskningskommitténs ordförande

FÖRFATTARENS FÖRORD

Först och främst vill jag rikta ett varmt tack till alla deltagande, såväl intagna som personal, för Ert oerhört generösa bidrag av erfarenheter och synpunkter. Utan Era bidrag hade studien varit omöjlig att genomföra. Jag vill också speciellt tacka kriminalvårdsinspektörerna Ulf Sonesson, Peter Kjellin och Anicka Altstrand för ett gott samarbete och ett stort tack till personalen på samtliga anstalter jag besökt för all hjälp i samband med intervjuerna.

Vidare vill jag särskilt tacka min handledare Catharina Thörn på Sociologiska Institutionen vid Göteborgs Universitet för gott samarbete och spännande diskussioner. En annan person som jag vill tacka är Elisabeth Toll, utan Din hjälp hade rapporten varit svårbegriplig för många.

Ett stort tack till samtliga kolleger på regionkontoret i Göteborg för utlåning av litteratur, trevliga stunder och att Ni har tålmodigt hjälpt mig att få svar på mina frågor. Sist men inte minst vill jag tacka Birgitta Göransson och Svenolov Svensson för förtroendet och för den guidning som Ni givit mig.

Göteborg april 2005

Charlotta Olsson

SAMMANFATTNING

Föreliggande rapport är initierad och finansierad av kriminalvårdens forskningskommitté. Efter fjolårets fem upplopp ansåg kommittén att kriminalvården behövde ha mer kunskap om denna typ av företeelse. För att förenkla framställningen använder rapporten genomgående begreppet *upplopp* för de händelser som beskrivs. I avsnittet ”Syfte” ges en definition på begreppet, som här inte är synonymt med den innebörd som ligger i Brottsbalkens beskrivning av begreppet (jfr. BrB 16:1)

Utgångspunkten i rapporten är att, med hjälp av personalens och de intagnas upplevelser och erfarenheter av upploppen, öka kunskapen om dessa incidenter. Studien är uppbyggd på tematiskt semistrukturerade intervjuer med tre olika kronologiska teman; före, under och efter upploppet. Elva intagna och femton vårdare lät sig intervjuas.

De frågeställningar som kommer att belysas är följande:

- Vad föregår dessa upplopp?
- Hur ser gärningsmännen ut vad det gäller brottslighet, ålder etc?
- Hur upplever personal och intagna dessa upplopp och dess efterspel?
- Vad anses vara orsaken till upploppen?
- Vad kan man göra för att förebygga upplopp?

Det finns många teorier om varför upplopp sker, men de flesta härstammar från en av två huvudteorier. Den första teorin bygger på att upplopp är en naturlig respons på en dålig anstaltsmiljö. Den andra teorin bygger på att det är brister i den sociala strukturen som orsakar upplopp. Boin och Rattray (2004) har dock byggt ihop dessa teorier och menar att upplopp sker när det finns brister i antingen administrationsstrukturen eller anstaltsstrukturen och det sker någon typ av förändring. Om det finns brister i någon eller i båda dessa strukturer så kan en liten förändring lätt störa interaktionen mellan intagna och personal och orsaka en aggressiv reaktion. Har man en dålig kommunikation på anstalten och inte utförligt förklarar för intagna och personal om planerade förändringar kan dessa nya regler förlora sin legitimitet. Enligt litteraturen är således den främsta orsaken till incidenter anstaltens snabbt raserande legitimering av dess organisation eller dess rutiner och regelverk. I kriminalvårdens egen utredning efter upploppet på Tidaholm 1995 poängterar utredaren (Per Colliander) att intagna måste ha möjlighet att regelbundet träffa de beslutande i ledningen.

Under 2004 drabbades kriminalvården av fem upplopp. I förhållande till antalet anstaltsplatser på de aktuella anstalterna var ett fåtal intagna medverkande i upploppen. De anstalter där incidenterna skedde var Hällby, Mariefred och

Kristianstad. Samtliga upplopp föregicks av flertalet indragningar av förmåner för de intagnas del, t.ex. färre promenadtider och tider för fysisk träning. De intagna var överens om att tiden innan upploppen var också interaktionen mellan dem och vårdarna dålig. Vårdarna bekräftade inte detta utan ansåg att det inte fanns några indikationer på att den här typen av incident kunde ske. Även när det gällde upplevelsen av själva upploppet var det stor skillnad mellan vårdarnas och de intagnas berättelser. Vårdarnas berättelser om själva upploppet skildrar inte några starkare känslor utan de menar att de tar på sig en professionell roll vid incidenter. Avsaknaden av medvetna, känslomässiga reaktioner hos personalen kan också förklaras av dålig kunskap om, inlevelse i eller kontakt med intagna. I de intagnas utsagor finns det däremot en hel del känslouttryck. De talade om allt från oro att få

stryk till att de var uppspelta för att de skulle få en förflyttning.

Det mest centrala i studien är det strukturella problemet, dvs. anstälternas dåliga kommunikation mellan samtliga parter. Både intagna och personal ansåg att ledningen inte lyssnade på dem och de intagna menade vidare att inte heller vårdarna lyssnade på dem. Ur vårdarnas och de intagnas utsagor kunde man finna flera tecken på denna kommunikationsbrist. Ser man på resultatet av intervjuerna går vårdarnas och de intagnas förändringsförslag i linje med de förebyggande åtgärderna som redovisas i litteraturavsnittet. Det viktigaste är alltså att man har en väl fungerande kommunikationsgång, detta gör att vårdare och intagna lättare kan acceptera eventuella förändringar. Både vårdare och intagna måste ha möjlighet att i viss mån påverka sin arbets-situation/livssituation.

INLEDNING

Året 2004 var ett mörkt år för kriminalvården då den drabbades av flertalet rymningar, gisslantagningar och upplopp. Den här studien är koncentrerad på upploppen. Under 2004 har det genomförts upplopp vid fem olika tillfällen på anstalterna Hällby, Mariefred och Kristianstad. I samtliga fall var de materiella skadorna stora, vissa avdelningar och personalutrymmen totalförstördes men ingen personal eller intagen skadades fysiskt. Vid ett av upploppen användes polisens piketstyrka som hjälp och vid de övriga tillfällena inkallades kriminalvårdens insatsstyrka. Vid dessa ingripanden gjorde de intagna inget motstånd. Upploppen var över samma dag som de startade och de

medverkande intagna omplacerades eller förflyttades till andra anstalter. Samtliga upplopp hade föregåtts av ändrade regler eller rutiner.

Huvuduppdraget för studien är att genom intervjuer försöka ta del av intagnas och personalens upplevelser och erfarenheter av upploppen. Förutom intervjuer kommer ett antal faktorer som rör personal, intagna och övrigt som kan ha inverkat på händelseförloppet att kartläggas. Detta för att studera möjliga gemensamma mönster upploppen emellan.

SYFTE OCH DEFINITION

Huvudsyftet med studien är att fördjupa kunskaperna om upplopp. Definitionen för upplopp i den här studien är; Ett fängelseupplopp inträffar när anstalten förlorar kontrollen över ett signifikant antal intagna, på en signifikant avdelning, för en signifikant tidslängd (Useem och Kimballs, 1989).

Studien är i huvudsak en intervjustudie och bygger på de intagnas och personalgruppens upplevelser och erfarenheter. Med hjälp av deras erfarenheter och tidigare forskning kan man förhoppningsvis dra vissa slutsatser angående förebyggandet av upplopp. De frågeställningar som kommer att belysas är:

- Vad föregår dessa upplopp?
- Hur ser gärningsmännen ut vad det gäller brottslighet, ålder etc?
- Hur upplever personal och intagna ett upplopp och dess efterspel?
- Vad anses vara orsaken till upploppen?
- Vad kan man göra för att förebygga upplopp?

TIDIGARE FORSKNING

Trots att upplopp på fängelse ofta får stor uppmärksamhet i media är forskningen runt upplopp sparsam. De få teorier som finns är mycket olika och inte lätta att kombinera. Man har kontrollerat upplopp mot t.ex. omänskliga villkor, dålig mat, brutal personal och överbeläggningar, men man har inte hittat några generella mönster (Boin och Rattray, 2004). Coyle (1991) har studerat ett antal skotska upplopp och han menar att det troligtvis inte finns en identifierbar orsak, utan upplopp sker när flera olika faktorer sammanfaller. Däremot kan det vara en relativt liten incident som sätter igång ett upplopp.

När man studerar upplopp finner man två huvudteorier, den första teorin bygger på att upplopp är en naturlig respons på dålig fängelsemiljö och den är tagen direkt ur den sociologiska deprivationsteorin. De flesta rapporter om upplopp nämner en eller flera olika exempel på bristande miljö och detta verkar ju ge denna teori stöd. Det finns dock anstalter där de intagna lever under horribla omständigheter, som är upplopps fria och det har skett upplopp på anstalter där man nyligen gjort positiva förändringar. Teorin om att dålig anstaltsmiljö är enda orsak till upplopp bör därför förkastas (Boin och Rattray, 2004).

Förespråkarna för den andra teorin menar att det är den sociala strukturen på anstalten som är orsaken till oroligheter. Denna teori bygger på observationen att personalen och de intagna bygger upp

någon form av fungerande relation och så länge båda parter är nöjda med denna relation förebygger detta oroligheter. Om personalen är osäker, ineffektiv eller väldigt beroende av order från en stark anstaltsledning, är det en ökad risk för upplopp enligt denna teori (Boin och Rattray, 2004).

Useem och Kimball (1989) formulerade en teori som binder samman flera teorier. De menar att upplopp sker i fångelser där man inte kan stävja oroligheter och de intagna är övertygade om att deras villkor är orättfärdiga. De menar att upplopp har sitt ursprung i en sönderfallande administrationsstruktur, den viktigaste faktorn är alltså inte de intagnas organisering utan anstaltens brist på organisering. Useem och Kimball (1989) menar vidare att den sönderfallande administrationsstrukturen övertygar de intagna att systemet är svagt, detta gör att de ser en möjlighet till upplopp och att de anser att det har en viss legitimitet.

Boin och Rattray (2004) tycker att Useem och Kimballs (1989) teori lämnar två viktiga frågor obesvarade. För det första så förklarar inte denna teori vad som gör att strukturen på ett fängelse börjar lösas upp, och för det andra förklarar den inte hur och varför denna sönderfallande struktur orsakar upplopp. Kan man besvara dessa frågor kan man kanske förebygga framtida upplopp. Först vill Boin and Rattray (2004) betona skillnaden mellan en bristande administra-

tionsstruktur och en bristande anstaltsstruktur. En bristande struktur i administrationen refererar till att den administrativa organisationens utveckling har lett till oförmåga, att på ett ansvarsfullt sätt anpassa en väl fungerande institutionsstruktur då en förändring ska ske. En bristande anstaltsstruktur hänvisar till en utvecklig av ett dysfunktionellt mönster i interaktionen mellan intagna och personal. Boin och Rattray (2004) menar att en längre tid med en bristande anstaltsstruktur ökar förutsättningarna för att ett upplopp ska ske. Dock krävs det en sönderfallande administrationsstruktur för att utveckla och behålla en bristande anstaltsstruktur.

En väl fungerande anstalt karaktäriseras av ett väl institutionaliserat mönster i interaktionen mellan personal och intagna. De intagna kan då hantera den normala stressen som fångenskap orsakar. Anstalten behöver ett reglerverk, rutiner och procedurer som accepteras av både intagna och personal, detta gör att de intagna kan hantera sina inskränkta livsvillkor och det hjälper personalen att känna sig säkra och att arbeta i en lite mer avslappnad miljö. På grund av detta är anstaltsstrukturen en central del för att få ett stabilt fängelse, det bildar ett "socialt lim" som håller anstalten samman. Alla typer av förändringar kan störa denna struktur och få följder som är oproportionella för utomstående. I ett fängelse med god ledning förklaras alla förändringar utförligt och i god tid för de intagna. Det är också bäst att förändra saker gradvis för att personal och intagna ska kunna ha möjlighet att vänja sig vid sin nya situation. Många upplopp har skett efter perioder med snabba förändringar (Boin och Rattray, 2004).

För en sönderfallande administrationsstruktur finns det två olika typer av utseende. Den första karaktäriseras av att det utvecklats ett avstånd mellan ledningen på anstalten och personalen på avdelningarna. Detta avstånd gör att personalen på avdelningen blir missnöjd. Säger sedan ledningen saker som "vi är på rätt väg" förstärks personalens upplevelse av att ledningen inte förstår de verkliga problemen. De flesta utredningar om upplopp visar att de drabbade anstalterna har den här karaktären på administrationsstrukturen (Useem och Kimballs, 1989).

Utseendet på den andra administrationsstrukturen utmärker sig av en typ av kollektiv försummelse. Information försvinner ofta mellan stolarna och då är det inte lätt att förutspå oroligheter. Man förstår inte de potentiella konsekvenserna för viktiga händelser och därför ser man inte heller de saker som indikerar allvarliga problem. Detta kan hända när ett mindre problem döljer det verkliga problemet eller då det finns en ledare som är ensidig och inte uppmuntrar kritik (Boin och Rattray, 2004).

Som tidigare nämnts krävs det en sönderfallande administrationsstruktur för att möjliggöra en sönderfallande anstaltsstruktur. En till synes liten förändring som t.ex. oväntad inläsning, dålig mat eller att det tar lång tid att få beslut på en anhållan, kan då lätt störa balansen mellan vårdare och intagna och blomma ut i en aggressiv reaktion. En förändring som gör att vissa intagna får en förmån och andra inte, kan snabbt få de intagna att känna sig orättvist behandlade oavsett om förändringen upplevs som bra eller dålig. När tidigare effektiva regler och rutiner inte anpassas efter den förändrade situationen förlorar de sin legitimering. Den

ständiga förvirringen av hur anstalten sköts underminerar dess trovärdighet att reglera denna process. Den ömtåliga relationen mellan personal och intagna har då blivit störd. Denna störning i interaktionen märks inte direkt men sätter i gång en ond cirkel. Personalen börjar bete sig annorlunda för att försöka återuppbygga anstaltsordningen, vilket förstärker de intagnas upplevelse av förändring och får dem att utmana personalen. Detta i sin tur gör att personalen blir stressad, får ångest och moralen sänks. När då personalen visar att den känner sig trängd och ökar sitt inkonsekventa beteende blir de intagna ännu mer frustrerade. Denna förändring i interaktionen mellan personal och intagna ökar anstalts risk för upplöpp. Den onda cirkeln är svår att stoppa när den väl satt igång. Personalen vet inte hur de ska lösa olika problem. De intagna blir då förvirrade över inkonsekvensen bland personalen, de vet inte vilket beteende de kan förvänta sig eller vilket beteende som tolereras. Detta gör att de

börjar manipulera vårdarna mot varandra, ungefär som ett barn gör med sina föräldrar. De intagna som är beroende av personalen för att t.ex. få duscha, ringa eller gå på toaletten verkar också föredra att ha en miljö där regler är klart uttalade och konsekventa. En bristande anstaltsstruktur har dock direkt effekt på hur samtliga intagna mår. Detta kan hjälpa till att förklara varför den lilla gruppen intagna som planerar ett upplöpp kan få större delen av de intagna att ansluta sig. Enligt litteraturen är alltså den främsta anledningen till oroligheter anstalts snabbt raserande legitimering av dess organisation eller dess rutiner och regelverk. Det viktigaste är med andra ord inte om de intagna lever under inhumana villkor utan om de accepterar dessa villkor. När de intagna ser sina villkor som orättfärdiga så kan en liten incident orsaka en oproportionerlig konflikt (Boin och Rattray, 2004).

UTREDNINGAR AV HISTORISKA UPPLOPP

ATTICA

Ett av världens mest kända upplopp skedde den 9 till 13 september 1971 på anstalten Attica, i Buffalo i staten New York, USA. Startskottet var egentligen ett par missförstånd, en vakt trodde att ett par intagna hade bråkat och därför isolerades dessa. Bland de övriga intagna gick ett rykte att de isolerade hade blivit slagna. Detta var inte mer sant än att de intagna hade bråkat. Morgonen efter tog arga intagna kontroll över promenadgården, de tog 38 vakter och civilanställda som gisslan (Haberman, 2000). Vissa av vakterna blev inledningsvis misshandlade, någon väldigt illa. Med undantag av två mindre skador vid upploppets upplösning skadades inte gisslan mer av de intagna. De intagna förhandlade med anstaltsledningen, varvid de intagna framförde 31 olika villkor de ville ha godkända för att släppa gisslan. Exempel på villkor var bättre mat och sjukvård samt amnesti för de brott som skett under upploppet och frihet att vara religiöst och politiskt aktiva. De båda parterna förhandlade i två dagar. Därefter bestämde kriminalvårdschefen Russell Oswald och guvernören Nelson Rockefeller att man skulle ta tillbaka kontrollen av anstalten med våld. Nationella insatsstyrkan kastade ner tårgas på promenadgården och då varken intagna eller gisslan såg någonting, öppnade polis och vakter eld mot gruppen. De dödade 39 personer, 10 ur gisslan och 29 intagna (Haberman, 2000 och Jackson, 1999).

Polisen försökte senare dölja det faktum att de dödat personer ur gisslan genom att säga att de fått halsen avskuren av de intagna, obduktioner visade dock att de dödades med gevärskulor. Efter upploppet blev hundratals intagna misshandlade av vakter och poliser. Guvernören Rockefeller berömde polisen och tyckte att dessa gjort ett bra jobb. Ingen polis eller vakt blev dömd för något brott efter stormningen. Det var dock heller inte många intagna som blev dömda för brott i förhållande till upploppet, endast två dömdes för ett mord på en vakt som dött efter misshandeln i inledningsfasen. Sju andra intagna erkände sig skyldiga för mindre åtal och deras strafftid kvitterades mot redan avsutten tid. I januari 2000, alltså nästan trettio år efter upploppet, när staten, de intagna och deras anhöriga en uppgörelse som innebar att staten gav åtta miljoner dollar i skadestånd till de drabbade intagna och de avlidnas familjer (Jackson, 1999). Missförstånden var startskottet för upploppet men orsaken till det var överbeläggningar, dålig mat, dålig sjukvård, hård censurering och begränsade besöksmöjligheter. Upploppet förde dock något gott med sig, villkoren förbättrades och en speciell myndighet höll ögonen på skötseln av anstalten. Även media visade ett ökat intresse för hur det såg ut inne på anstalterna (Haberman, 2000).

STRANGWAYS

Anstalten Strangeways i Manchester, England, är en av Europas största anstalter. Den 1 april 1990 utbröt ett stort upplopp och efter endast en timme hade de intagna kontroll över hela anstalten. Personalen evakuerades, vissa i personalstyrkan hade blivit attackerade av de intagna. Man gav också de intagna som ville lämna anstalten möjlighet att göra det. Morgonen efter hade man evakuerat 1 289 intagna och man gjorde försök att återta kontrollen på anstalten, man lyckades i vissa delar av anstalten. Huvuddelen av anstalten var dock under belägring i 25 dagar. Regelbundet hade grupper av intagna gett upp och när man gjorde en kraftfull insats den 25 april var det bara sex intagna kvar och dessa gav då upp (Prison reform trust, 1991).

Anstalten var byggd 1868 och skulle normalt ha plats för 970 intagna, men vid detta tillfälle befann sig 1 647 intagna på anstalten. Femhundra av dessa var intagna som ännu inte fått någon dom. Strukturen på Strangeways var mycket begränsande, dock hade det innan upploppet skett vissa förbättringar. Maten var kritiserad, hygien var dålig, rena kläder var en bristvara och sysselsättningen för de intagna var framför allt städjobb. Rapporten gjord av Lord Woolf 1991 drog också slutsatsen att anstaltsstrukturen var bristfällig och att det fanns en liten grupp vakter på Strangeways som förstörde relationerna mellan intagna och personal. Före upploppet hade personalen fått ett antal signaler på att det fanns risk för oroligheter, varav två var skriftliga meddelanden från intagna. Trots detta gjordes endast bristfälliga åtgärder (Prison reform trust, 1991).

De slutsatser som Woolf drog i sin rapport var att upploppet planerades av ett litet antal intagna, men att många andra intagna följde med för att de ansåg att villkoren på Strangeways var oacceptabla och inhumana. Personalen var inte beredd på den här typen av incidenter. Säkerhet och beredskapsplanering var inget som prioriterades av ledningen för anstalten (Prison reform trust, 1991).

I samband med upploppet på Strangeways genomfördes fem andra upplopp på anstalter runt om i Storbritannien. Woolf menade att upplopp sker när säkerhet, kontroll och rättvisa inte ges den uppmärksamhet som krävs och då dessa inte hålls i balans. En sak som många intagna vittnade om efter upploppen var att de tyckte att de blivit orättvist behandlade. Många av de intagna som var mest aktiva hade nyligen blivit förflyttade till anstalten. Utredaren fick också veta av de intagna att en förflyttning är speciellt stressande och att förflytta en intagen mot dennes vilja är en av de värsta saker kriminalvården kan göra. Känslan att villkoren på anstalterna var orättvisa ökade riskerna att andra intagna skulle delta i upploppsspridningen. Lord Justice Wolf och domare Stephen Tumim gav tolv huvudrekommendationer, här följer sex av dessa (Prison reform trust, 1991):

- De olika delarna inom rättsväsendet ska samarbeta bättre.
- Personalens roll bör förstärkas kvalitetsmässigt.
- Det bör uppföras kontrakt där den intagnes förväntningar och skyldigheter under anstaltstiden skrivs ner.

- Antalet intagna på ett fängelse får inte överstiga det antal det är byggt för, vilket bör bli en central regel.
- Man ger de intagna utförliga motiveringar när man tilldelar dem beslut.
- Man förbättrar de intagnas möjligheter att bibehålla kontakten med sina familjer.

ANSTALTEN TIDAHOLM

Fredagen den 22 juli 1994 drabbades anstalten Tidaholm av ett mycket allvarligt upplopp. Drygt ett hundratal intagna vägrade att återvända till sina paviljonger efter en promenad på anstaltsområdet. Efter hand utvecklades denna störning av ordningen till ett gemensamt upplopp, vissa byggnader sattes i brand och totalförstördes. Förhandlingar fördes med de intagna tills de meddelade att förtroenderådet upplösts, varvid de inte längre hade någon talesman. Vissa intagna som befann sig på lästa avdelningar tvingades man evakuera på grund av bränderna. Först vid sjutiden på morgonen återtog personal och polis kontrollen över anstalten (Fröhling, 1994).

Anders Fröhling (1994) på Justitiedepartementet fick i uppdrag att utreda vilka polisens och kriminalvårdens samverkans- och beredskapsrutiner var samt hur dessa fungerat under upploppet. Han skulle också utreda vilken beredskap som borde finnas i framtiden och framföra andra möjliga slutsatser man kunde dra av upploppet. Fröhling (1994) kom fram till att Tidaholm, som vid det tillfället var en klass I anstalt (idag motsvarande klass A), hade en betydligt sämre beredskap och samverkansrutiner än de andra dåvarande klass I anstalterna (Kumla och Hall). Före 1990 var inte Tidaholm en anstalt där livs-

tidsdömda placerades och han menar att personalen delvis saknade den nödvändiga vanan att hantera detta mycket besvärliga klientel. När det gällde samverkansrutinerna handlade både kriminalvården och polisen improviserat vid upploppet. Fröhlings (1994) förslag var bl.a. att man borde bilda en grupp med så väl kriminalvårdspersonal som företrädare för polis och Räddningsverket. Denna grupp skulle bygga upp detaljerade beredskaps- och samverkansrutiner för eventuella incidenter på anstalter. Vidare menade han att beläggningsnivån på klass I anstalter inte bör överstiga 85 procent, och att man bör göra vissa ombyggnader så man lättare kan differentiera de intagna.

Orsakerna till att upploppet i Tidaholm skedde var enligt Fröhling (1994):

- 120 intagna befann sig samtidigt på promenadgården, hade det befunnit sig t.ex. 30 till 40 personer på promenadgården, hade detta sannolikt förhindrat upploppet.
- Sysslolösheten bland de intagna.
- Dialogen mellan anstaltspersonal och intagna bröts.
- Att inte anstalten på ett tidigt stadium ingrep med större fasthet.

Året efter upploppet vid Tidaholm gav kriminalvårdens dåvarande generaldirektör en särskild grupp uppdraget att studera upploppet och identifiera tänkbara orsaker. Utredningsarbetet skulle ligga till grund för prioriteringar och åtgärder inom de dåvarande klass I- och II-anstalterna. Gruppen gjorde ett antal hearings på olika anstalter samt en grundlig undersökning av klientelet på dessa anstalter. Det som deras hearings och klientforskning visade var t.ex. att den

genomsnittliga strafftiden och att antalet intagna med utländsk härkomst ökat. De orsaker man tror kan ha orsakat upploppet är det sociala klimatet, att de intagna var missnöjda med de förhållanden som fanns på anstalten, kulturkonflikter samt icke tillfredställande sysselsättning för de intagna. Utredarna menar vidare att storleken på gruppen intagna och deras tillgång till tillhyggen möjliggjorde upploppet. Fånggruppen bör inte överstiga 30 personer för att personalen ska ha en rimlig möjlighet att överblicka och kontrollera gruppen. Även utformningen av Tidaholmsanstalten var en faktor som möjliggjorde upploppet. Utredningen gav bl.a. följande förslag (Colliander, Per, 1995):

PERSONAL

- Den interna personalutbildningen bör lägga mer vikt vid frågor som rör problematiken med långa fängelsestraff, etniska minoriteter och konfliktlösning.
- Varje anstaltsavdelning ska ha en samordnare.
- Alla vårdare ska bära uniform.
- Anstalterna bygger upp naturlig och strukturerad kontakt mellan baspersonal och ledning.

INTAGNA

- De som är långtidsdömda bör prioriteras vad gäller sysselsättning.
- Ökad promenadtid.
- Belöningssystem och de intagnas medinflytande bör undersökas.
- Anstaltschefen bör ha en regelbunden mottagningstid för de intagna.
- Intagnas framställningar ska kvitteras så man i efterhand kan kontrollera hur anstalterna handlägger ärendet.
- Fritidsutbudet bör utökas.

KONTROLL

- Den interna differentieringen bör utvecklas.
- Intagna bör kunna låsas in på sina bostadsrum under begränsad tid för att ge personalen tid för informationsutbyte.
- Semesterstängning av verkstäder bör ske i så liten utsträckning som möjligt.
- Man bör sätta upp hinder så att man inte kan ta sig upp på taket på avdelningarna.
- Störningar av ordningen på anstalterna bör i så hög utsträckning som möjligt hanteras av kriminalvårdens egen personal.

BESKRIVNING AV AKTUELLA HÄNDELSER

Definitionen av ett upplopp är att det inträffar när anstalten förlorar kontrollen över ett signifikant antal intagna, på en signifikant avdelning, för en signifikant tidslängd (Useem och Kimballs, 1989). De aktuella incidenterna har definierats som upplopp även om antalet inblandade intagna är få i förhållande till det totala antalet anstaltsplatser vid aktuella anstalter, sex till åtta intagna vid fyra av upploppen och 14 intagna vid ett av upploppen. Samtliga anstalter har mellan 105 och 112 platser.

ANSTALTEN HÄLLBY

Anstalten byggdes 1958 och var då en ungdomsanstalt, men i mitten av 70-talet blev anstalten en riksanstalt. Anstalten byggdes ut 1994 med en bostadsavdelning och fick då ytterligare 32 platser. Hällbyanstalten är en sluten mansanstalt med 112 platser, männens strafftider varierar. Anstalten är främst inriktad mot klienter med missbruksproblem och mot unga intagna. Det finns 91 narkotikaplatser och 25 platser för unga män under 25 år. Anstalten är indelad i följande avdelningar:

- behandlingsavdelning,
- motivationsavdelning,
- särskilda motivationsavdelningar,
- avdelning för unga och
- normalplatser.

På anstalten jobbar cirka 90 tillsvidareanställda och av dem är cirka 30 procent kvinnor. Ett antal vikarier finns att tillgå året runt (Kriminalvårdens intranät, Krimnet).

HÄNDELSFÖRLOPPET FREDAGEN DEN 4 JUNI 2004

Strax före lunchtid den 4 juni 2004, kontaktade personalen på paviljong 1 vakthavande och talade om att B-avdelningens intagna hade barrikaderat sig på avdelningen. Kontrollgruppen försökte diskutera med de intagna men inget resultat uppnåddes. Fastighetsköturen stängde av vatten och el eftersom personal uppmärksammat att det rann vatten på avdelningen. Man hörde också att de intagna bankade och slog inne på avdelningen. De ur insatsstyrkan som var i tjänst samlades i administrationen och man kallade in ytterligare två personer som tillhörde insatsstyrkan. Kriminalvårdschefen (Kvc), Kriminalvårdsstyrelsens (Kvs) beredskap och Eskilstunapolisen underrättades. Polisens yttre befäl kom snabbt till anstalten (incidentrapport anstalten Hällby).

De intagna tog sig ganska snart ut på promenadgården, då en av skalskyddsörrarna inte var låst. Personal evakuerades och de intagna som befann sig på närliggande paviljonger låstes in. Cirka två timmar efter upploppets början gick insatsstyrkan in och då befann sig de in-

tagna på paviljongens tak. Tio minuter senare var de intagna omhändertagna och fängslade. Två intagna isolerades på Hällby och de övriga flyttades till anstalterna Kumla, Norrtälje och Mariefred. När man gick in på avdelningen såg man att det mesta var sönderslaget, med undantag för cellerna. Korridoren var vattenfylld och väggarna var nedsprutade med ketchup och senap. Stolar, kläder och sänglinnen låg slängda i vattnet och på promenadgården (incidentrapport anstalten Hällby).

DE MEDVERKANDE INTAGNA PÅ HÄLLBYANSTALTEN 4 JUNI 2004

- I upploppet medverkade sju intagna.
- Medelåldern var ca 29,5 år.
- Medelstraffet var 4 år och 6 mån.
- De intagna var dömda för exempelvis grov misshandel, grovt narkotikabrott eller grov narkotika smuggling.
- Samtliga av de intagna var dömda tidigare, exempelvis för brott såsom brott mot knivlagen, narkotikabrott, misshandel eller stöld.
- Sex intagna hade ett uttalat missbruk, en intagen nekade till missbruk men hade testats positivt på kokain.
- De sju intagna hade sammanlagt 214 rapporter om misskötsamhet, en intagen hade 42 rapporter annars var rapporterna ganska jämt fördelat.
- Det sammanlagda antalet förhör med anledning av misskötsamhet var 152 st.
- Fyra intagna hade fått sin villkorliga frigivning senarelagd, en intagen med 100 dagar, de andra med 10, 20 eller 35 dagar.

OMSTÄNDIGHETERNA FÖRE

Anstalten hade under en tid före upploppet riktat särskilda åtgärder mot de intagna för att hitta narkotika och mobiltelefoner. Det blev alltså besvärligare för de intagna att vara kriminellt verksamma. De intagna som bodde på avdelningen vid tillfället för upploppet, hade dokumenterad stor narkotikarelaterad misskötsamhet. Flera av de intagna hade också rapporterats för våld mot andra intagna eller personal. En av de intagna hade varit med vid skadegörelse på två andra anstalter. Att skalskyddsdörren inte var låst berodde på sabotage, personalen hade försökt låsa den (incidentrapport anstalten Hällby). Dessutom tillämpar anstalten lagen om kriminalvård i anstalt (KvaL) hårdare än andra anstalter med samma säkerhetsklass. Exempelvis godkänns inte permissioner i samma utsträckning som på andra anstalter, det tillåts inga lösa vikter i gymmet och de särskilda villkoren omprövas på grund av negativa händelser som skett på andra anstalter (incidentrapport anstalten Hällby).

HÄNDELSFÖRLOPPET LÖRDAGEN DEN 21 AUGUSTI 2004

Den 21 augusti 2004 skedde ytterligare ett upplopp på avdelning 1B på Hällbyanstalten. En vårdare befann sig på promenadgården och denne hörde ett antal smållar från en cell. Han tog då kontakt med en kollega som befann sig på paviljongen och de gick tillsammans in i cellen för att se vad som pågick. De flesta intagna på avdelningen befann sig i cellen och då personalen kom tog de sig snabbt ut till dagrummet där de påbörjade vandaliseringen. I det läget begärde en intagen att bli inlåst. Personalen satte sig i

säkerhet ute på promenadgården. För att de intagna inte skulle kunna komma ut från avdelningen hade personalen låst dörrarna. De båda vårdarna hade då aktiverat sina personliga larm. Larmet gick strax efter kl. 17 och när vakthavande kom till avdelningen hade de intagna börjat barrikadera sig. Vakthavande beordrade då den andra personalen att avsluta all övrig verksamhet på anstalten och att låsa in alla intagna. El och vatten stängdes av på paviljong 1 och personal som befann sig där evakuerades (incidentrapport anstalten Hällby).

Incidentledning och insatsstyrkan kallades in. Även Kvc, Kvs beredskap och Eskilstunapolisen underrättades. Insatsstyrkan försökte göra en inbrytning strax före kl. 20, men misslyckades dock och avbröts i väntan på ytterligare personal från insatsstyrkan. Ungefär vid halv elva på kvällen gjorde insatsstyrkan ett nytt försök och gick denna gång in från två håll. De intagna omhändertogs utan motstånd och förflyttades under natten till anstalterna Hall, Kumla, Mariefred och häktet i Västerås. Efter upploppet framkom att de intagna hade druckit mäske (incidentrapport anstalten Hällby).

DE MEDVERKANDE INTAGNA PÅ HÄLLBYANSTALTEN DEN 21 AUGUSTI 2004

- I upploppet medverkade sju intagna.
- Medelåldern var ca 26 år.
- Medelstraffet var 3 år och 10 mån.
- De intagna var dömda för exempelvis grovt rån, narkotikabrott, medhjälp till mord eller vapenbrott.

- Samtliga intagna var dömda tidigare, exempelvis för brott såsom misshandel, narkotikabrott, grovt rån och vapenbrott.
- Sex intagna hade ett uttalat missbruk, en intagen uppgav sporadiskt bruk av hasch.
- De sju intagna hade sammanlagt 285 rapporter, varav en intagen hade 110 och de andra pendlade mellan 13 och 50 rapporter.
- Det sammanlagda antalet förhör var 199 st.
- Sex intagna hade fått den villkorliga frigivningen senarelagd, en intagen med 119 dagar och de andra pendlade mellan 10 dagar och 70 dagar.

OMSTÄNDIGHETER FÖRE

Ett par dagar före upploppet hade en grundlig visitation utförts på avdelningen och man hade beslagtagit en mobiltelefon. Vid detta tillfälle hittade man ingen mäske. Dagen då upploppet skedde hade det inte gjorts någon visitation, vilket inte är ovanligt under helger. Personalens rutiner under dagen var mycket förutsägbara och de intagna kunde därför räkna ut att de skulle vara mer eller mindre ostörda mellan kl. 15.45 - 17.05. De intagna som satt på avdelningen, med undantag för en intagen, hade misskött sin verkställighet allvarligt. De hade t.ex. använt narkotika, vägrat ge urinprov samt använt våld mot andra intagna eller mot personal (incidentrapport anstalten Hällby).

ANSTALTEN MARIEFRED

Anstalten Mariefred byggdes 1958 som en ungdomsanstalt, men byggdes om till en s.k. riksanstalt på 70-talet. Anstalten har 110 slutna platser och 9 öppna platser för män med varierande strafftider (Krimnet). De slutna platserna är uppdelade på normal-, motivations-, behandlings- och ungdomsplatser. Anstalten har fem paviljonger, fyra av dem har normalt plats till vardera tjugo intagna och dessa delas i grupper om tio intagna. Paviljong 5 har plats för två grupper med sexton intagna i vardera grupp (Krimnet).

På anstalten arbetar 74 tillsvidareanställda och 15 vikarier. Sexton personer har inte gått kriminalvårdens grundutbildning och cirka 10 procent har högskoleutbildning. Personalen har i genomsnitt arbetat cirka 9,5 år på anstalten, 27 personer har dock arbetat tre år eller mindre. I övrigt ligger spridningen mellan 1 år och 40 år. (Statistik given av anstalten)

Traditionellt placeras fortfarande unga med långa strafftider på anstalten. Detta har visat sig vara en svår uppgift speciellt då det under senare år kommit fler intagna från våra storstäders förorter. De intagna har ofta invandrarbakgrund och kopplingar till gäng eller kriminella nätverk. Många av de unga intagna har begått brott som ger långa straff men fått dessa förkortade på grund av sin låga ålder. Sålunda är de egentligen mer kriminellt belastade än vad strafftiden visar. På grund av detta utreds nu om även unga långtidsdömda brottslingar först ska placeras på Kumlas riksmottagning innan beslut om anstaltsplacering sker (incidentrapport anstalten Mariefred).

HÄNDELSFÖRLOPPET ONSDAGEN DEN 1 SEPTEMBER 2004

Efter lunchrasten den 1 september 2004 vägrade de intagna på paviljong 3 att gå till jobbet; de hade påbörjat ett förtroenderådsmöte för att välja en ny ordförande. Den förre ordföranden hade blivit placerad på isoleringen dagen innan. Fyra vårdare tjänstgjorde på paviljongen vid detta tillfälle. En vårdare befann sig i programhuset för att förbereda insläpp. En vårdare samtalade med de intagna och påminde om att det var tid att gå till arbetet. Då de intagna inte gjorde någon ansats till att gå tog personalen kontakt med vakthavande. Denne gav personalen beskedet att de intagna skulle läsas in enligt 17 § KvaL, om de inte gick till sina arbeten. Vårdaren som tidigare samtalat med de intagna frågade dessa om de hade för avsikt att arbetsvägra och fick svaret ”kanske, kanske inte”. När vårdaren vände sig om för att återvända till vakttrummet såg han hur möbler flög i luften. Några intagna hade under tiden flyttat sig så han kunde inte låsa dörren till dagrummet. Det hela gick mycket fort (incidentrapport anstalten Mariefred).

Personalen lyckades med nöd och näppe låsa dörren till vakttrummet. De intagna började kasta möbler mot vakttrummet fönster och skalskydd. Då dessa inte höll för skadegörelsen var personalen tvungna att evakuera. Larmet utlöstes kl. 13.05 och gjorde att flera av anstaltens vårdare begav sig till paviljong 3. Vakthavande i centralvakten ledde arbetet i väntan på att anstaltens incidentledning skulle komma. Han kontaktade också polis och myndighetens insatsstyrka. Personal som kommit till paviljong 3 ansåg att dörren till avdelningen inte verkade

hålla för trycket från de intagna, så de hämtade en traktor som de ställde framför dörren. Dörren gick nu inte att öppna från insidan (incidentrapport anstalten Mariefred).

Ledningen vid kriminalvårdsmyndigheten Eskilstuna begav sig genast till anstalten. Klockan 14 hade incidentledningen anlant och insatsstyrkorna från Hall och Kumla inkallats. Personal som befann sig utanför paviljong 3 återgick till sina ordinarie arbetsplatser. Observatörer placerades ut för att se vad som hände i och runt paviljongen. Resterande intagna på anstalten var lugna. De intagna boende på paviljong 1 och 5 var kvar på respektive paviljong medan de intagna boende på paviljong 2 och 4 befann sig i programhuset. För att förebygga att fler intagna skulle ansluta sig till vandaliseringen beslutades att övriga skulle låsas in i respektive bostadsrum. Vid 15-tiden var alla intagna, förutom de på paviljong 3, inlåsta. Efter inlåsningsen samlades personalen i administrationsbyggnaden för genomgång. Insatsstyrkan evakuerade personal från köket och utelagshuset. Därefter evakuerades personal som befann sig i paviljongerna och programhuset. De intagna på paviljong 3 försökte aldrig att lämna sin promenadgård. Vid 17-tiden gick insatsstyrkan in i paviljong 3 och då de frågade de intagna vilka som hade för avsikt att ge upp, räckte elva upp handen. De åtta som befann sig inne på avdelningen bedömdes inte alls ha medverkat i skadegörelsen. Alla kunde gripas odramatiskt. Under kvällen och natten förflyttades de som deltagit i upploppet till andra anstalter. Tjänstgörande personal samlades för debriefing och samtal (incidentrapport anstalten Mariefred).

DE MEDVERKANDE INTAGNA PÅ MARIEFREDSANSTALTEN 1 SEPTEMBER 2004

- I upploppet medverkade åtta intagna.
- Medelåldern var ca 23 år.
- Medelstraffet var 2 år och 11 mån.
- De intagna var dömda för exempelvis narkotikabrott, grov misshandel, vapenbrott eller rån.
- Sex av de intagna var dömda tidigare, exempelvis för brott som misshandel, narkotikabrott, rån eller stöld.
- Sex intagna hade ett uttalat missbruk, en intagen uppgav sporadiskt bruk av hasch.
- De åtta intagna hade sammanlagt 229 rapporter, varvid en intagen hade 42 rapporter, annars var rapporterna ganska jämt fördelade.
- Det sammanlagda antalet förhör var 155 st.
- Samtliga av de åtta intagna hade fått sin villkorliga frigivning senarelagd, en intagen med hela 140 dagar, de andra pendlade mellan 5 dagar och 35 dagar.

OMSTÄNDIGHETER FÖRE

Ett par dagar före upploppet hade fyra intagna förflyttats, dessa intagna bedömdes av personalen som ledarna på avdelningen. För att kunna isolera dessa intagna var man tvungen att till paviljong 3 ta tillbaka intagna som man tidigare flyttat därifrån. Att differentiera de intagna var nästan omöjligt då både anstalter och häkten var överbelagda. De intagna uppskattade inte

att man förflyttade de så kallade ledarna (incidentrapport anstalten Mariefred).

Mariefred hade också en stor del unga intagna med svår problematik, men anstalten har inte program eller organisation som kan möta deras behov. Numera behöver inte Mariefred ta emot unga i den utsträckning som tidigare. Mariefred har heller ingen möjlighet att isolera intagna så att de inte kan ha någon kontakt med andra på anstalten. De intagna på både Mariefred och Hällby anser att lagen om kriminalvård i anstalt tillämpas hårdare än på andra anstalter med samma säkerhetsklass, t.ex. godkänns inte permissioner i samma utsträckning. Det tillåts inga lösa vikter i gymmet och de särskilda villkoren omprövas på grund av negativa händelser som skett på andra anstalter. Myndigheten nekar inte till tillämpningen, de anser att den överensstämmer med lagen och föreskrifterna (incidentrapport anstalten Mariefred).

HÄNDELSFÖRLOPPET TORSDAGEN DEN 14 OKTOBER 2004

På paviljong 1 hade samtliga intagna blivit placerade i avskildhet på grund av miss-handel av en intagen. Vid lunchtid hölls ett personalmöte och man informerade om att avskildheten skulle hävas, men att två intagna skulle flyttas till andra avdelningar då de hade dålig inflytande på de övriga. En intagen ringde till vårdarna och ville lämna ut en kiosklista varvid en vårdare gick och öppnade till honom. När den intagne hörde kriminalvårdsinspektörens röst gick han för att prata med denne. Vårdaren hindrade honom och sade att kriminalvårdsinspektören satt i möte. När den intagne var på väg in i sitt rum skrek den intagne i rummet bredvid att han

skulle slå till vårdaren. Den intagne slog då upp dörren mot vårdaren, knäade vårdaren i magen och slog honom i bakhuvudet. Vårdaren försökte freda sig men lyckades inte och den intagne fick slutligen tag på dennes nycklar. Den intagne började låsa upp de övriga intagnas dörrar. Ytterligare en vårdare befann sig på avdelningen och hon larmade på sitt personlarm och sprang till vaktkuren för att meddela var larmet kom ifrån. När vårdaren som blivit nerslagen insåg att han var ensam sprang han ut från avdelningen och avdelningsdörren låstes (incidentrapport anstalten Mariefred).

När de intagna kunde röra sig fritt barrikaderade de dörren till avdelningen och började kasta stolar och bord mot vaktkuren. Övrig personal och vakthavande begav sig till avdelningen. Vakthavande försökte göra vissa åtgärder för att minska risken för att de intagna skulle kunna lämna avdelningen, detta misslyckade dock. Då återvände vakthavande till insatsledaren för att rapportera. Insatsledaren gav order om att de intagna på de andra avdelningarna skulle låsas in enligt 17 § Kval. Samtidigt meddelade huvudskyddsombudet att han ämnade stänga arbetsplatsen. Viss förvirring uppstod av de motsägelsefulla budskapen. Personal avbröt inläsningen för att gå till administrationen trots att de intagna lämnades ensamma. Detta gjorde att vissa intagna inte blev inlåsta direkt utan först då vakthavande åter igen beordrar inläsning. När de intagna på övriga avdelningar var inlåsta samlades personalen i administrationsbyggnaden (incidentrapport anstalten Mariefred).

Då sex intagna på paviljong 1 lyckats ta sig ut på anstaltsområdet sprang de till paviljong 4 för att försöka få de intagna

där att ansluta sig till upploppet. Då de inte lyckade med detta återvände de till paviljong 1. Strax före kl. 15.00 formerade sig en del av insatsstyrkan så att de intagna inte längre kunde lämna paviljong 1. När insatsstyrkan fick förstärkning från Hällby kunde man gå in och gripa de intagna. Efter incidenten inkallades extra personal varvid den personal som medverkat kunde ha ett möte och bearbeta det som inträffat (incidentrapport anstalten Mariefred).

Polis fanns också på plats med hundekipage, helikopter och tre av polisens insatsstyrkor, vilka låg i beredskap. Regelbunden kontakt hölls mellan anstaltens insatsledning och polisens insatschef. Samarbetet fungerade bra. (incidentrapport anstalten Mariefred).

DE MEDVERKANDE INTAGNA PÅ MARIEFREDSANSTALTEN DEN 14 OKTOBER 2004

- I upploppet medverkade 6 intagna.
- Medelåldern var ca 22 år.
- Medelstraffet var 2 år och 6 mån.
- De intagna var dömda för exempelvis grovt rån, övergrepp i rättssak, grov missandel eller häleri.
- Fem av de intagna var dömda tidigare, exempelvis för brott som grov misshandel, häleri, rån eller hot mot tjänsteman.
- En intagen hade ett uttalat missbruk, tre intagna uppgav sporadiskt bruk av hasch och rohypnol.
- De sex intagna hade sammanlagt 154 rapporter, en intagen hade 52 rap-

porter, en hade 7 rapporter och de andra låg någonstans där emellan.

- Det sammanlagda antalet förhör var 100 st.
- Fyra intagna hade fått sin villkorliga frigivning senarelagd, en intagen med 45 dagar, två med 25 dagar och en med 10 dagar.

OMSTÄNDIGHETER FÖRE

Både personal och intagna har uppgett att personalen tiden före upploppet varit något "fastare" i sitt förhållningssätt mot de intagna. I förhållande till tidigare tog det längre tid för en intagen att få ett beslut. Personalen var inte lika tillgänglig för personliga telefonsamtal som tidigare och man höll hårdare på de befintliga ordningsreglerna. Dock ska det inte sägas att personalen haft en respektlös eller operoslig ton mot de intagna (incidentrapport anstalten Mariefred).

Under senare tid har Mariefred haft fler intagna med ett destruktivt beteende och anstalten har haft svårt att hantera de stora grupper som det rör sig om. Detta har orsakat oro och osäkerhet på anstalten. Något annat som orsakat frustration bland både intagna och personal är att Mariefred inte har samma praxis när det gäller permissioner, särskilda villkor och innehav av personliga tillhörigheter som andra anstalter med samma säkerhetsklass (incidentrapport anstalten Mariefred).

När det gäller personal har Mariefredsanstalten haft hög omsättning. Enligt incidentrapporten har det varit svårt att rekrytera, utbilda och behålla god personal. På grund av detta har det varit svårt att bygga upp ett gemensamt förhållningssätt mot de intagna. På en paviljong

prioriteras säkerheten och förhållnings-sättet mot de intagna är något återhåll-samt medan man på en annan paviljong satsar mer tid på kontaktmannaskap och behandlingsfrågor. Detta skapar förvirring och ger intagna möjlighet att manipulera personalen (incidentrapport anstalten Mariefred).

ANSTALTEN KRISTIANSTAD

Den första anstalten byggdes 1847, men ersattes av en modern byggnad 1984. Den nuvarande anstalten har plats för totalt 105 intagna. Anstalten är en mansanstalt och målgrupperna är unga kriminella män, män dömda för sexualbrott och icke missbrukande. Platserna är fördelade på följande vis:

- Ungdomsavdelningen; 32 slutna platser.
- Sexualbrottsavdelningen; 20 slutna och 23 öppna platser.
- Normalavdelning (icke missbrukare); 30 platser.

På anstalten arbetar cirka femtio personer, cirka 40 procent är kvinnor. Ett antal vikarier finns tillgängliga året runt. På ungdomsavdelningen arbetar tretton ordinarie vårdare, av dessa är sju kvinnor. Fem vårdare har gått kriminalvårdens grundutbildning och fem vårdare har utbildning på högskolenivå. Den på avdelningen som har arbetat längst på anstalten har arbetat i sex år och den som arbetat kortast tid har arbetat i cirka ett och ett halvt år. På avdelningen arbetar också fyra vikarier heltid, av dessa har tre högskoleutbildningar och en är militärpolis. (Statistik given av anstalten.)

HÄNDELSFÖRLOPPET FREDAGEN DEN 22 OKTOBER 2004

Överfallsalarmet gick kl. 18.51, det var en vårdare på avd C1-2 som larmat efter att två intagna slängt in två muggar i vårdar-expeditionen. Ena muggen spräckte en ruta och den andra träffade nästan en vårdare. De intagna hade plagg virade runt huvudet och de sprang tillbaka till C1 efter att de slängt muggarna. Inom en minut hade övrig personal kommit till avdelningen, de intagna var då redan inlåsta på C1 och C2. De flesta intagna befann sig dock på C1 vid tidpunkten.

En intagen började med hjälp av en klädska dörr slå sönder ett utrymningsfönster. Personalen flyttade då de övriga intagna till avdelning C2 och låste avdelningen. De intagna började vandalisera avdelningens dagrum. Man använde ett bord för att försöka slå ut rutan till promenadgården. All lös utrustning slogs sönder, t.ex. kaffekokare och dator. Klockan var nu 18.54 och vakthavande beslutade att informera jouren och att begära förstärkning av polisen. Vakthavande kallade även in anstaltens incidentgrupp. Första polispatrullen och incidentgruppen var på plats strax efter kl. 19.00. Incidentgruppen beordrade tidigarelagd inlåsning på de övriga avdelningarna, detta var verkställt kl. 19.35. Efterhand strömmade det poliser till anstalten från hela Skåne och även från Blekinge.

Den intagne som misslyckades med att slå ut rutan på C1 satte sig i dagrummet. Personalen sade åt honom att komma ut och det gjorde denne frivilligt och omhändertogs av anstaltens personal. Ytterligare en intagen som låst in sig i sitt rum kontaktade personal och omhändertogs. De övriga intagna befann sig inne på

C2, de ville att någon i personalen skulle komma in till dem på avdelningen. Det har i efterhand uppgivits att deras plan var att oskadliggöra denna vårdare och få tillgång till ett par nycklar. De intagna samlades i bostadsrum 201 på C2 och därefter slog de ut fönstret till promenadgården och klättrade ut. Kriminalvårdspersonal placerades på hustaken runt om rastgården och efter en stund anlände även några poliser som hjälpte personalen att hålla de intagna på promenadgården. De intagna barrikerade den normala ingången till rastgården med träbänkar. De intagna försökte få med sig de intagna på C3, men dessa var redan inlåsta och kunde inte medverka i upploppet. De meddelade dock de intagna vad som skrivits på text-tv. Även ett fönster till pentryt på C3 slogs sönder men de intagna lyckades dock inte att ta sig in.

En intagen signalerade till personal och bad att få komma in, han klättrade in genom rutan till avdelningen och gick ut genom avdelningsdörrarna, där han omhändertogs av personalen. De intagna på rastgården började klättra i staketet och ropade till personalen. Utanför staketet fanns anstaltspersonal och hundekipage från polisen. För att få de intagna att retirera in på avdelningen klippte man upp staketet och släppte in ett par hundekipage. Målet uppfylldes tämligen snabbt och de intagna låser in sig på rum 204 på avdelning C2. Man bröt av nycklar i låskolvets utsida för att det inte skulle gå att låsa upp från dörrens utsida. Polisens förhandlare påbörjade förhandling kl. 20.40. Två intagna gav upp i slutskedet.

En polishelikopter ankom till anstalten kl. 21.35 för att lysa upp rastgården och avdelning C2. De intagna barrikerade sig i rum 204 och avslutade för-

handlingen. Nio intagna fanns nu på rummet. Då förhandlingen var bruten beslutade incidentgruppen i samråd med polisens insatsledning att gå in på avdelningen. Med stöd av anstaltspersonal påbörjade piketgruppen inbrytningen kl. 21.45. Vid inbrytningen användes ”polisens huvudnyckel” samt pepparspray. Samtliga intagna omhändertogs och placerades på OBS-avdelningen. En intagen hade tidigare under kvällen stängt in sig på sitt rum då han inte ville medverka i upploppet, han omhändertogs också av piketpolisen. Avdelningen var säkrad kl. 21.50. Under natten omplacerades elva intagna, fyra intagna avskildes och behölls kvar på anstalten. Två intagna flyttades tillbaka till anstalten under påföljande söndag och måndag. Fyra intagna hämtades tillbaka för att hjälpa till att städa på den sönderslagna avdelningen. När detta var genomfört skedde återigen omplaceringar till andra anstalter (incidentrapport anstalten Kristianstad).

SÖNDAGEN 24 DEN OKTOBER 2004

På kvällen den 23 oktober 2004 fick personalen indikationer på att ett eventuellt upplopp skulle kunna äga rum på följande dag. Då togs beslutet av vakt-havande i samråd med jourhavande styresman att låsa in de intagna på respektive avdelning. Under förmiddagen den 24 oktober förstärktes indikationerna om att något var på gång på avdelning C3.

Kriminalvårdsinspektören och jourhavande styresman beslutade att man skulle informera Kvc samt Kvs beredskap. Man tog också beslut om att kalla in insatsstyrkan från anstalten Kirseberg och informera Kvs säkerhetsgrupp. Man ansåg att det var en stor risk för gisslantagning

av personal och därför omplacerades vissa i personalstyrkan till andra arbetsuppgifter. I övrigt informerades inte personalen om att insatsstyrkan var på väg för att inte någon skulle kunna avslöja sig genom oförsiktighet.

Man rekade avdelning C1 eftersom den är identisk med C3. På denna avdelning befann sig ingen intagen efter fredagens händelse. Polis tillkallades för att hjälpa till med en distraktion och planen testades på C1. Medan detta genomfördes utlöste de intagna på C3 ett brandlarm. De intagna på C4 blev då inlåsta enligt 20 § Kval, detta för att de inte skulle göra upplopp när insatsstyrkan gick in på C3. Distraktionen lockade de intagna på C3 att gå längst ner i korridoren för att se genom fönstret vad som hände. När de intagna befann sig långt ner i korridoren gick insatsstyrkan in, de beordrade de intagna att gå in i respektive cell. De intagna gick tämligen snabbt in i sina celler, där de låstes in. Därefter gick 2-3 man in i varje cell där man grep och visiterade den intagne, sedan placerades fyra intagna i isoleringsceller och fyra i en matsal. De senare flyttades därefter tillbaka till sina celler (incidentrapport anstalten Kristianstad).

DE MEDVERKANDE INTAGNA PÅ KRISTIANSTADANSTALTEN DEN 24 OKTOBER 2004

- I upploppet medverkade 14 intagna.
- Medelåldern var 20 år.
- Medelstraffet var 1 år och 1 mån.
- De intagna var dömda för exempelvis stöld, narkotikabrott, misshandel, vapenbrott eller rån.

- Åtta av de intagna var dömda tidigare för exempelvis misshandel, narkotikabrott, rån eller stöld.
- Nio intagna har ett uttalat missbruk, två intagna uppgav sporadiskt bruk av hasch.
- De femton intagna hade sammanlagt 121 rapporter, en intagen hade 36 rapporter annars var rapporterna ganska jämt fördelade.
- Det sammanlagda antalet förhör var 88 st.
- Två intagna hade fått sin villkorliga frigivning senarelagd, med 30 respektive 5 dagar.

OMSTÄNDIGHETER FÖRE

Avdelningarna C1 och C2 hade nyligen förändrats från normalavdelningar till ungdomsavdelningar. Några av de intagna hade kommit till avdelningen när den fortfarande var en normalavdelning. När avdelningarna blivit rena ungdomsavdelningar infördes nya regler. Ett fassystem byggdes upp där de som skötte sig fick förmåner. Förändringarna skedde gradvis.

Före upploppet var det mer eller mindre oroligt på avdelningarna C1-2. Genom förhör med de intagna har det framkommit att några intagna försökt få igång ett upplopp men inte fått med sig majoriteten av de intagna på avdelningarna. Man försökte planera en strejk och en kollektiv arbetsvägran men båda planerna misslyckades. Under torsdagskvällen hade tydligen maten inte varit tillfredsställande, men det hölls ett möte med kökspersonalen på fredagen och detta avlöpte positivt. Senare under fredagen planerades en massrymning som skulle

sättas i verket redan under kvällen. En del av de intagna ville inte kontakta vänner på utsidan för hjälp med hämtning då detta med all säkerhet skulle ge deras vänner problem. Rymningsförsöket kom av sig på grund av oro och brist på tillit mellan de intagna, ingen vågade lita på någon annan. Ett annat praktiskt problem som gjorde att rymningsförsöket utmynnade i ett upplopp, var att utrymningsfönstret inte gick att slå sönder så lätt som man trott. Det finns också uppgifter om att man hade planerat ett upplopp på tre

anstalter samtidigt. Då nyheten om upploppet på Kristianstad dök upp på text-tv skulle anstalterna Kristianstad Centrum och Helsingborg haka på för att lamslå polis och kriminalvård. Det som kullkastade planen var att starttiden försenades och vid tiden då nyheten om upploppet dök upp på text-tv, var de intagna på de andra anstalterna redan inlästa (incidentrapport anstalten Kristianstad).

METOD

URVAL

Studien är byggd på intervjuer med elva intagna som varit med om ett upplopp samt femton personer som arbetar på någon av de upploppsdrabbade anstalterna. Urvalet av intagna som fick en tillfrågan om intervju bestämdes av hur många aktuella intagna som befann sig på samma anstalt. För att de skulle få en förfrågan krävdes det att det fanns minst två intagna, som varit med om ett upplopp, f.n. placerade på samma anstalt. Eftersom merparten av de intagna förflyttats efter upploppen var det möjligt (med ovanstående begränsningar) att göra intervjuer på följande anstalter:

- Kristianstad
- Hall
- Kumla
- Kirseberg
- Mariefred
- Tidaholm

Från vardera av dessa anstalter deltog minst 1 intagen i intervjuer, utom från Tidaholm, där samtliga tillfrågade avböjde deltagande. Samtliga intervjuer genomfördes på respektive anstalt, jag var alltid ensam med den intagne under intervjun. Tre av de intagna som ställde upp för intervju var inte bedömda som delaktiga i upploppen, men befann sig på en av de drabbade avdelningarna.

När det gäller personalen intervjuades tre personer från varje upplopp, anstalterna bestämde själva vilka som skulle vara med. Kraven var att de arbetat under upploppet och att de skulle var tillgängliga de dagarna jag befann mig på anstalten. Ett önskemål från mig var att få intervju personal med olika uppdrag under upploppet t.ex. en centralvakt, en avdelningsvårdare och en medlem i insatsstyrkan. Detta önskemål tillgodosågs. Samtliga intervjuer med personalen genomfördes på respektive anstalt och jag var alltid ensam med den intervjuade.

INTERVJUER

Intervjuerna var tematiskt semistrukturerade och byggda på tre olika kronologiska teman; före, under och efter upploppet. Syftet var att få intervjupersonen att konstruera en berättelse om upploppets början och efterspel för att få en bild av hur olika aktörer (vårdare och intagna) beskriver upploppets orsaker och förlopp. Genom att de olika aktörerna ges likartade frågor blir en jämförelse möjlig mellan flera perspektiv på varför upploppen skedde och vad som kan göras för att förhindra dessa (se bilaga 1).

Det fanns alltså inga direkt bestämda frågor utan intervjun var väldigt öppen. Jag försökte att inta lyssnarens roll, inte frågarens. Intervjun byggdes upp på detta sätt för att minska känslan av att det var en förhörssituation. Intervjuerna spelades dock in på diktafon. Ett par blev inte in-

spelade på grund av att banden tog slut, vid dessa intervjuer antecknade jag.

Samtliga intervjuer har skrivits ut, men inte ord för ord utan i förkortade versioner. Det som tagits bort är mina frågor, pauser och upprepningar. Utskrifterna har analyserats av mig och min handledare, Catharina Thörn, på Sociologiska Institutionen vid Göteborgs Universitet.

Då samtliga intagna som varit med i de två upploppen på Hällbyanstalten avböjde intervju, gjordes ett försök med att skicka ut enkäter till de intagna som fortfarande befinner sig på anstalt. Detta misslyckades då endast en enkät besvarats. (bilaga 2).

BORTFALL

Sju intagna hade vid intervjuernas början frigivits. Åtta intagna togs bort ur studien då de var placerade på lika många anstalter och därmed lätt skulle kunna identi-

fieras. Ytterligare nitton intagna avböjde intervju varför det totala bortfallet är 34 intagna. Sammanlagt var 45 intagna inblandade i de beskrivna upploppen.

STUDIENS BEGRÄNSNINGAR

Det stora bortfallet medverkar till en viss försiktighet med generella slutsatser. Frivilligheten i deltagandet har också medverkat till att inte alla upplopp är representerade i studien. Från upploppen på Hällbyanstalten har som tidigare nämnts ingen intagen ställt upp.

Anstalterna Hällby och Mariefred drabbades också av var sitt *gisslandrama* under 2004, detta kan ha påverkat personalens upplevelser av de händelser som beskrivs i denna studie.

RESULTAT

ANALYS AV INTERVJUERNA MED PERSONAL

FÖRE

De flesta av de intervjuade i personalgruppen uppgav att de hade hört eller upplevt att det var lite oroligt och stökigt på avdelningarna före upploppen. Det var dock inget som direkt indikerade att det kunde hända en större incident, de menade att det brukar vara lite stökigt till och från på de flesta avdelningar. En person uppgav att det i vissa fall är vikarier som lär upp nyrekryterade. Vårdarna berättade att olika indragningar av förmåner, förändrade rutiner/regler och förflyttningar av vissa intagna föregick upploppen på de aktuella avdelningarna. När man spekulerade om orsakerna till upploppen var det detta som man ansåg vara grundorsakerna. En person nämnde också att man ökat bevakningen på promenaderna, men det hade de intagna inte haft särskilt svårt att acceptera.

UNDER

Vårdarnas berättelser om själva upploppet är mycket sakliga och innehåller få känslomässiga uttryck. De få som uttrycker att de varit lite oroliga, har varit oroliga för någon kollega som befunnit sig i ett mer utsatt läge. Ingen har uppgivit att han/hon varit rädd under eller efter upploppet, däremot var det några som känt en viss

vrede över att de intagna förstört deras arbetsplats.

En iakttagelse som gjordes vid ett av upploppen var att de två mest aktiva i själva händelseförloppet inte var de som varit mest utåtagerande före upploppet. Man kan alltså inte anta att de mest utåtagerande i vanliga fall är de mest aktiva i en incident. En vårdare som var med insatsstyrkan under ett av upploppen uppgav att de intagna uttalade direkta hot mot dem. Han upplevde dem som helt galna och antog att detta kunde bero på mäsken. När insatsstyrkan gick in gjorde dock de intagna inte allvar av hoten.

Något som ett par intervjuade menade var att det kunde bli väldigt stressigt i centralvakten i samband med upplopp. Telefonerna ringde i ett, det var journalister, ledig personal och intagnas anhöriga som ville få information. Vid ett av upploppen var en vårdare ensam i centralvakten och han/hon upplevde detta som mycket stressigt.

EFTER

Påfallande är att det man uppgav att man officiellt diskuterat och förändrat efter ett upplopp handlade bara om teknisk säkerhet. Man kanske har gjort några dörrar säkrare eller helt enkelt gjort avdelningen till en lättisolering, där de intagna är inlåsta på sina rum och inte har någon större kontakt med de andra intagna. Efter ett upplopp hade man helt förändrat

inriktningen på avdelningen och låtit andra anstalter ta hand om just det klientelet. Det är inte någon som uppgivit att man officiellt har diskuterat orsakerna till upploppet eller att man rannsakat sin egen roll i händelsen. Inte heller har man haft något möte med de övriga intagna om händelsen. Förutom några tekniska förändringar fortsätter man alltså som förut.

De flesta ansåg att det stöd de kunde ha behövt efter upploppen funnits tillgängligt, dock tyckte de flesta inte att de behövde något direkt stöd. Några menade att när det blir en incident stänger man av känslorna och tar på sig en professionell roll. Detta avspeglas även i de övriga uttalandena med tanke på att avsaknaden av känslomässiga uttryck nästan är total. Vårdarna uppgav att det blivit lite hårdare tag efter upploppet. Man blivit mer vaksam, man ser till att ha ryggen fri och att vara två vårdare tillsammans vid så gott som alla tillfällen. Trots att man var mycket sparsam med känslouttryck, är ju detta en tydlig reaktion som faktiskt är känslomässig. Det har inte gjorts några förändringar som gör att personalen känner sig säker. En i personalen säger:

”Även om det är lugnt nu, kan det vara kaos om en timme.”

Uttalandet beskriver ganska tydligt hur lite man kan påverka sin arbetssituation och att man alltid måste vara på spänn. Trots detta diskuterar man bara den tekniska säkerheten och inte den dynamiska säkerheten, som möjligen skulle kunna minska osäkerheten.

Med undantag för vissa detaljer ansåg alla de intervjuade att personalen efter förutsättningarna skött sig bra under

själva upploppet. Däremot efterfrågade vårdarna mer träning på hur man ska hantera olika incidenter, alla måste veta hur man ska bete sig. En vårdare uppgav att det under hans fleråriga anställningstid inte hade förekommit någon brandövning. Man efterfrågade också kunskap om olika praktiska detaljer, t.ex. hur man stänger av vattnet på den aktuella avdelningen.

LEDNING

När det gäller personalpolitiken var vårdarna mycket kritiska, man var dock betydligt mer kritisk på särskilt en av de tre anstalterna. Många av de vårdare som intervjuades ansåg att ledningen/Kvs inte lyssnar på sin personal och man hade därför små möjligheter att påverka sin arbetssituation. I många fall hade kriminalvårdsinspektören redan bestämt sig för ett beslut, trots att ämnet satts upp som diskussionspunkt, t.ex. på en arbetsplatsträff. Många eftersökte en chef som bryr sig om sin personal och ger kritik oavsett om den är bra eller dålig. En av de intervjuade uttryckte sig ungefär så här:

”Vår chef är en jättemysig person men kan inte det här med personalpolitik. Chefen kommer alltid själv med förslagen och lyssnar inte så mycket på andra. Jag vet inte ens om chefen vet vad vi gör.”

Det var fler som uttryckte liknande åsikter, de ansåg att kriminalvårdsinspektörerna har för mycket annat att göra och inte hinner med sin personal. Samma personer efterfrågade i stället samordnare på varje avdelning som arbetar under konorstid och har det övergripande ansvaret

så att allt fungerar. Dessa ska inte bara sitta på ett kontor, utan också vara med och utföra de dagliga sysslorna. Man menade att det skulle stabilisera avdelningarna och göra personalgruppen starkare. Man efterfrågade också fler generella regler för samtliga anstalter, åtminstone för anstalter med högre säkerhetsklassificering. De tyckte inte att det är bra att intagna kan tvångsflyttas, t.ex. på grund av misskötsamhet, till en anstalt med högre säkerhetsklassificering och där få lov att använda saker som är förbjudna på den första anstalten.

Något som togs upp på en av de aktuella anstalterna var att man där fått besök av fyra vårdare från Kumla. Vårdarna infann sig bara en dag och personalen uppgav att man inte fått någon information om att de skulle komma eller varför. De upplevde att Kumlavårdarna var där för att spionera och se vad som gjordes fel. Man uppgav att personal blivit upprörd och att vissa i personalgruppen sjukskrivit sig i protest mot detta. En av dem som tog upp detta menade att alla vet vad och vilka i personalen som är problemet och att det är ledningens jobb att se till att det blir en förändring. När jag var på Kumla träffade jag en av dessa vårdare. Han uppgav att när han fick uppdraget uppfattade han det som att han och hans kolleger skulle vara en resurs, som vårdarna kunde tillfråga om de hade något problem och ville veta hur de på Kumla hanterade sådana situationer. När han kom till anstalten och pratade med ledningen där fick han mer känslan att de just skulle spionera på personalen.

PERSONAL

Det mest slående när man analyserar intervjuerna är att personalen knappt nämner de intagna, man får känslan av att de är en bisyssla. Det är kanske inte så konstigt om de inte berättade så mycket om de intagna, för när man tittar på strukturen på fängelset så ger inte kontakt med de intagna status. Statusen finns i centralvakten och i administrationsbyggnaden. Dit lockas de som arbetat ett antal år inom verket, med högre lön och att de inte behöver arbeta med de intagna. Detta innebär att de erfarna vårdarna sitter separerad från de intagna och de nya mer osäkra vårdarna befinner sig på avdelningarna. En person uppgav att det i vissa fall är vikarier som lär upp nyrekryterade. På en anstalt har nu över 200 års erfarenhet gått ut på nattjänst. Nämnas bör dock att på en av anstalterna arbetar centralvaktspersonal även på en avdelning, de intagna har givit personalen på denna anstalt mer positiv kritik.

Flera uttryckte ett visst missnöje med att anställda avskedats på grund av att de inte hade gymnasiekompetens. De hade dock jobbat flera år och visat att de klarade jobbet. De ansåg att man borde ha tagit hänsyn till åldern på personalen ifråga, för det är kanske inte så enkelt att läsa upp betyg när man är över 50 år. Den dåliga personalpolitiken tillsammans med dålig lön och dåliga arbetstider ansågs som de största orsakerna till personalomsättningen.

När det gällde nyrekryteringen av vårdare, hade de flesta en klar åsikt om vad de tyckte var viktigast. Överst på så gott som allas lista står den personliga lämpligheten. De flesta anser att man ska ha en personalstyrka med blandad utbild-

ningsbakgrund, vissa menar till och med att eftergymnasial utbildning kan orsaka problem. I många fall står det i rekryteringsannonser att man söker personer med beteendevetenskaplig utbildning och sedan använder man ofta inte deras kompetens utan de går och drar lunchvagnen, tar urinprov eller visiterar. Detta i sig menar man, kan orsaka personalomsättning då annonsen inte visar vad det faktiska arbetet i många fall går ut på. En annan farhåga de hade är att när man söker personer med högre utbildning anställs många yngre personer, vilket gör personalkonstellationen sned. Flera uttryckte just att man vill ha fler äldre kollegor med ”skinn på näsan” och som har yrkeserfarenhet. De flesta var dock positiva till en kriminalvårdsutbildning på högskolenivå, men vissa trodde att man i så fall måste göra mycket reklam för utbildningen om man ska få sökande till den. Man måste visa på vad det innebär att arbeta på en anstalt.

SPECIALAVDELNINGAR

De flesta var överens om att man inte ska ha rena ungdomsavdelningar utan att de ska blandas. Kanske 3-4 unga på en avdelning med 20 intagna, de äldre lugnar ner de yngre. De som tyckte att man ska ha ungdomsavdelningar efterfrågade mer resurser och lokaler där man lättare kan differentiera olika typer av klienter. Många ansåg däremot att man ska ha avdelningar med svårmotiverade intagna, men att dessa avdelningar inte får ha för många intagna. Något annat som tagits upp under intervjuerna är att platsbristen skapar ganska stora problem. Intagna kan placeras på fel typ av avdelning, de är fler på mindre ytor och man har ofta svårt att

flytta intagna inom anstalten. Mindre avdelningar efterlystes i många av intervjuerna, både för personalens och för de intagnas skull. En person menade att de har ett klientel som bara fungerar i grupp och att då måste man göra grupperna så små att den enskilde kanske vågar säga vad han tycker. Han menade också att vårdare kanske måste ta hänsyn till detta och inte bara titta på positiva urinprov och indragna permissioner.

KLIENTELET

Ett antal av de intervjuade ansåg att det blivit ett hårdare klimat på anstalterna om man jämför med hur det var ett antal år tillbaka. Ett par nämnde att det inte längre finns någon s.k. ”tjuvheder” kvar bland de intagna och att man aldrig vet vad de intagna har i händerna. Detta till trots menade en av dessa vårdare att allt inte är tillåtet, vid ett av gisslandramerna skrek de andra intagna till gisslantagarna att de skulle lägga ner. Detta är ju något som även är sant för upploppen, till och med vid upploppet där de intagna hade nycklar blev de bortschasade av de övriga intagna.

En vårdare berättade att för 15-20 år sedan skrev de intagna en toppenlista över vårdarna och varje år hade de en fotbollsmatch mellan personal och intagna. Han menade vidare att det är viktigt med relationer och om det finns mer personal, t ex på kvällen skulle man kunna ha mycket mer kontakt med de intagna.

SYSSELSÄTTNING

Något som personalen var rörande överens om var att de intagna har alldeles för lite meningsfullt att göra. Flera berättade att det var mycket bättre sysselsättning när

de började arbeta inom kriminalvården. Det som personalen eftersökte är framför allt sysselsättning som kan hjälpa de intagna att få ett jobb eller kunna studera vidare. Ett förslag som återkom är en bilverkstad.

En vårdare uttryckte att man behöver utnyttja hela vårdkedjan. Innan en intagen släpps bör man om möjligt komma till en öppen anstalt, det bör också finnas ett s.k. halvvägshus varifrån man kan få frigång. Han menade också att kriminalvården borde ha ett antal lägenheter där intagna som bott i halvvägshuset kunde få bo om de har sysselsättning. De skulle också ha möjligheten att få återvända till huset under helger, då ensamheten kan infinna sig, för att få stöd av både motiverade intagna och personal.

Konkreta förslag av personal

- En lättillgänglig förslagslåda på Krimnet där man kan skriva in olika förslag.
- Bilverkstad, som sysselsättning för intagna.
- Djurgård, som sysselsättning för intagna.
- Att vid incidenter flytta alla externa samtal från centralvakten till någon annan telefon.

ANALYS AV INTERVJUERNA MED INTAGNA

FÖRE

När det gäller tiden före upploppet var nästan samtliga intagna överens om att stämningen mellan dem och vårdarna inte

var bra. Där fanns också många inskränkningar i deras förmåner, t.ex. gymtid, promenadtid och borttagning av tvättmaskiner. Samtliga intagna från en speciell avdelning vittnade om att man lätt blev isolerad på den avdelningen. På en annan avdelning hade man förändrat reglerna då avdelningen förändrats från en normalavdelning till en ungdomsavdelning. Detta irriterade de intagna som varit på avdelningen då den var en normalavdelning. Plötsligt fick man inte göra lika mycket som tidigare. På två av de tre upploppen som finns representerade i materialet var de intagna överens om vad som var startskottet för upploppen. På den ena avdelningen var det den dåliga maten och på den andra var det förflyttning av två intagna. På den tredje avdelningen pratade man inte om något direkt startskott utan mer om orsakerna till upploppet, vilka var alla indragningar av förmåner och personalens beteende.

UNDER

Hur mycket de intagna ville prata om upploppet var mycket skiftande. Två av de intervjuade var inte med på upploppen, men befann sig på avdelningen. Ett par av de intagna vill inte alls kommentera själva upploppet och andra beskriver det väldigt utförligt, men det var ingen som pekade ut någon utan de använde generella begrepp. En intagen beskrev början av ett upplopp så här:

”Då började folk kasta bord och stolar och ta sönder allt som gick att ta sönder. Så efter allt var sönderslaget gick vi in i ett rum allibop och där var vi i ungefär en timme tills de slog sönder rutan ut till rastgården.”

Liksom personalen var det intagna som såg en klar förändring i andra intagnas beteende, vissa som knappt sagt något innan blev helt vilda och pratade mycket. Flera intagna sade att många som egentligen inte ville vara med, inte vågade säga ifrån eller hade ingen möjlighet att lämna avdelningen, för att personalen låst in dem. En intagen menade att vid ett av upploppen såg vårdarna att det var många som inte var aktiva och om det hade givits en chans att gå ut, då trodde han att de flesta skulle ha gjort det. Anstalten hade då kunnat ta hand om situationen själv utan insatsstyrkan. Flertalet intagna vittnade också om att det förekom en del hot mot dem som inte ville vara med.

Vissa vittnade om att det under upploppets gång funnits en viss oro bland de intagna, man var rädd att man skulle få stryk när insatsstyrkan/polisen gick in. Samtliga i det upploppet där polisens insatsstyrka användes ansåg att de använde mer våld än de behövde, men de hade trots allt en viss förståelse. En intagen uttryckte sig så här:

”Vi rörde oss inte ur fläcken och de slog i sönder oss. De ville in för att slå oss inte för att gripa oss. Och hänt e hänt, å så är ju insatsstyrkan till för det också, de ska ju inte gå in och klappa oss på axeln. De är det värsta vi har och de ska in och ja inte ge chansen att kunna bli angripna.”

Flera andra intagna visade en liknande förståelse för vårdare och poliser, man ansåg att det är okej att vara vårdare/polis så länge man gör sitt jobb och inte utövar maktmissbruk. En intagen sa att han hata-

de poliser men att de måste finnas, annars skulle inte Sverige fungera.

EFTER

Samtliga intagna uppger att man blev isolerad efter upploppet och i de flesta fall också förflyttad. Intagna från det ena upploppet uppger att man fått ha ett örngott på huvudet under hela transporten. Av dem som blev förflyttade, var det ett flertal som berättade att de inte förrän dagen efter upploppet fått veta vilken anstalt/-häkte de blivit placerade på. Denna oviss- het väckte viss frustration. Samtliga intagna blev förhörda men man hade inget mer generellt samtal med dem om orsakerna till upploppen.

Av de intagna som var kvar på de drabbade anstalterna, var det ingen som ansåg att personalen behandlat dem annorlunda efter upploppet. Däremot var det en intagen som uppger att personalen uttalat sin besvikelse över att denne deltog i upploppet. Detta såg han dock som ett tecken på att personalen brydde sig om honom.

KOMMUNIKATION

När det gäller hur mycket de intagna vill umgås med vårdarna går meningarna vitt isär, någon ansåg att vårdarna ska hålla sig på sin kant och en annan tyckte att vårdarna ska komma och fika eller se en film med dem. De andra ligger någonstans mitt emellan. De flesta ansåg att man behöver bättre och rakare kommunikation mellan intagna och vårdare. De flesta intervjuade efterfrågade också mer kommunikation med ledningen på anstalten, de sade att de ofta bett om möte med

exempelvis kriminalvårdsinspektören men denne kom aldrig. En intagen sa så här:

”Vi frågade många gånger efter den högsta chefen på anstalten, men vi fick aldrig träffa honom. Han är som en myt! Vi skulle säga vad vi ville till en vårdare som skulle säga det till någon annan som skulle säga det till chefen. Så där förlorar kriminalvården mycket pengar på att många ska utföra samma arbete i stället för att vi får träffa den som bestämmer.”

De ville också få större möjlighet att framföra sina åsikter innan ett beslut som rör dem fattas och att personalen lyssnar mer på de intagna. Liksom personalen uttryckte några intagna att då de blev tillfrågade om eventuella åsikter om något, spelade det ingen roll vad man tyckte för beslutet var egentligen redan taget. Ett exempel på detta framförde en intagen. De blev tillfrågade om de ville ha rökrummet kvar på besöksavdelningen. De röstade om detta och de valde att ha kvar det, men när de kom till mötet var det redan bestämt att rökrummet skulle tas bort.

GODTYCKLIGHET

Dessvärre ansåg de flesta av de intervjuade intagna att många av vårdarna är inkompetenta och godtyckliga. För det första ansåg många att vårdarna arbetar väldigt olika och att svaret på en fråga eller hur mycket hjälp man får med t.ex. frigivningsplaner, beror på vilken personal man går till eller vilken kontaktman man har. Flera intagna berättade att det finns

vårdare som talar dålig svenska, och att de på grund av detta inte kan vara till mycket hjälp.

För det andra hade flera intagna uppfattningen att de vårdare som de gillade och som de tyckte försökte hjälpa dem, inte hade den makt de behövde för att kunna genomföra olika verkställighetsplaner. En intagen uttryckte att det blir mycket snack mellan personal när någon vårdare har bra kontakt med de intagna, för att de andra vårdarna inte anser att man ska ha det. Han menade att om en intagen går till någon annan än sin kontaktman för att få hjälp och denne hjälper, så får vårdaren skit från de andra vårdarna. Samma intagne berättade att vissa intagna får tvärtemot vad de vill och att det gått så långt att vissa intagna som vill göra en sak, säger något helt annat för att få det de egentligen vill. De intagna ansåg också att det är en stor skillnad i hur mycket vårdarna gör, vissa vårdare gör mer eller mindre alla de dagliga sysslorna medan andra sitter av arbetstiden.

Samtliga intervjuade som varit med på ett av upploppen gav samma exempel på vad de ansåg var godtyckligt. De uppfattade att man isolerade dem som bodde på den avdelningen för småsaker. Man ansåg att man bara skulle bli isolerad om man gjort något speciellt, inte för misskötsamhet såsom urinprovs- och arbetsvägran. En intagen berättade att han kände en viss oro när han låstes in på kvällen, för han visste aldrig om de skulle komma och flytta honom eller någon annan intagen till isoleringen. Han hade ibland problem att sova för att han oroade sig över detta. En intagen sa att han tyckte att om man ska ”knalla” någon ska man göra det till en annan anstalt, inte till isoleringen i två månader och att man

sedan ska komma tillbaka till samma avdelning igen. Han ansåg att man lekte med människors liv och att det är som att låsa in en hund, den blir inte bättre när den kommer ut. En annan intagen som varit isolerad i elva av de fjorton månaderna han suttit sa så här:

”Man inte dör av isolering, men de startar en eld som de kanske inte kan släcka. Jag vet inte hur jag kommer att reagera när jag kommer ut på en normalavdelning och det blir en diskussion, för jag är inte van att umgås med andra människor.”

En annan intagen trodde att anstalten tog in fler intagna än man hade plats till och därför isolerades man för småsaker. Han menade vidare att när en intagen skulle tillbaka till avdelningen var man tvungen att isolera någon annan för att få ett rum tillgängligt. Från just denna avdelning är det flera som uppfattade att alla som missskötte sig på de andra avdelningarna, hamnade hos dem och en intagen berättade att man hört vårdare referera till avdelningen som ”slasken”.

INDRAGNINGAR/FÖRÄNDRINGAR

Samtliga intagna kommenterade olika typer av indragningar, en intagen hade med sig en hel lista. Enligt utsagor hade man på den ena anstalten dragit in på exempelvis promenadtid, tillgång till tvättmaskin och besöksrum.

En annan intagen från samma anstalt kommenterade beslutet om att man ska ta bort gymmet på anstalterna så här:

”Det här med att man ska ta bort gymmet på anstalterna är helt

vansinnigt, man har redan väldigt lite att göra här inne och när intagna inte har något att göra så börjar de knarka. Så för att några missskötter sig så ska alla straffas, kollektiv bestraffning är inte tillåtet i Sverige, men så är det inom kriminalvården. De gör att klimatet blir hårdare, det kan man se på de spektakulära fritagningarna/rymningarna. Ju hårdare säkerheten blir desto drastiskare åtgärder blir det. När folk ser att de inte har en chans att ta sig ut, det är då det blir farligt.”

Något annat som många av de intagna efterfrågade är samma regler för alla anstalter, i alla fall för anstalterna med säkerhetsklass I och II. De tyckte de blev förvirrade och frustrerade av olika regler på olika anstalter.

På den andra anstalten berättade de intagna att man hade infört nya regler för avdelningen då den övergick från normalavdelning till ungdomsavdelning. De fick inte längre göra allt som de fått tidigare och efter upploppet har man utvecklat ett fassystem. När de intagna kommer till anstalten får de inte ha TV de första två veckorna och de får bara köpa tobak i kiosken. Om de sköter sig under denna tid får de TV och så får de köpa en chipspåse och en godispåse. De får bara ”gymma” en gång i veckan och de får inte ha cd-freestyle. Om de sköter sig under en längre tid kan de få förflyttning till den andra ungdomsavdelningen och där får de allt de inte haft tillgång till förut. För att kunna komma dit måste det dock finnas plats där och vissa av dem som sitter på den avdelningen har straff på flera år, så de som har korta straff har inte möjlighet

att ta sig dit. De intagna tyckte att detta är väldigt frustrerande och en intagen trodde att detta kan orsaka ett nytt upplopp och tyckte att de intagna då verkligen har anledning till att göra det.

Det var en intagen som gav ett bra exempel på hur stora alla typer av förändringar är. Det kan vara jobbigt för den intagne att förändra sitt umgänge några timmar. Den intagne uttryckte sig så här:

”De senaste månaderna har jag inte velat ha besök för man blir nervös innan man ska ha det och när de går blir man jätteledsen och sedan har man ångest ett tag efter.”

UNGDOMSAVDELNINGAR

När det gällde frågan om det bör finnas ungdomsavdelningar så gick åsikterna isär. De flesta tyckte inte att man ska ha ungdomsavdelningar för att det blir för stökigt och att det snackas och ljugs mycket. Flera tyckte att det alltid är någon som ska spela kung och utnyttjar de andra. Flera av dem som inte tyckte att man ska ha ungdomsavdelningar tyckte att man ska ha max 3-4 unga killar på en avdelning och att resten ska vara äldre. En intagen menade att de unga intagna ska sitta med äldre intagna som bestämt sig för att lägga av med kriminaliteten, de ska definitivt inte sitta ihop med knarkare. De som tyckte att man ska ha ungdomsavdelningar tyckte att det är bra för då har personalen valt att arbeta med ungdomar och att det är skönt när man blivit dömd för första gången att få vara med jämnåriga.

SYSSELSÄTTNING

Samtliga intervjuade intagna var överens om att det finns alldeles för lite sysselsättning, på vissa avdelningar finns det inte ens montering. De efterfrågade fler yrkesutbildningar och gärna något med bilar. De vill lära sig något som de kan ha nytta av när de frigges. En intagen efterfrågade en starta-eget-kurs. Han menade att när man frigges har man bara två val, att fortsätta på den kriminella banan eller att starta eget.

DISKRIMINERING

Glädjande var att de flesta av de intervjuade intagna inte tyckte att det finns någon diskriminering mellan hur personalen behandlar intagna med olika nationalitetsbakgrund. De flesta tyckte inte heller att det förekommer någon diskriminering mellan hur de intagna behandlar varandra då det gäller nationalitet.

RESULTATET AV DEN ENKÄT SOM SKICKADES TILL DE INTAGNA SOM MEDVERKADE I HÄLLBY

Jag fick endast en ifylld enkät. Den anonyme intagne som fyllt i enkäten menade att orsaken till det första upploppet i Hällby var att gymmet stängdes samt att deras avdelning skulle göras om till en avdelning för svärmotiverade narkomaner. Han skrev att hans medintagna var glada och uppspelta under upploppet för att man visste att man skulle få en förflyttning till en bättre anstalt. Att bli förflyttad var en positiv förändring även för honom själv. Insatsstyrkans ingripande ansåg han var överdriven och lam. Han tyckte att personalen på avdelningen var bra men anstalten är toppstyrd och att ledningen

► RESULTAT ◀

på Hällby var en katastrof. Vidare ansåg han att man inte ska ha avdelningar för svårmotiverade.

Konkreta förslag från de intagna

- Att varje inlämnad anhållan kopieras och signeras av mottagande vårdare.

DISKUSSION

I följande diskussion återkommer jag till de centrala frågorna för studien. Vad föregår dessa upplopp? Hur upplever personal och intagna ett upplopp? Vad anses vara orsaken till upploppen? Vad kan man göra för att förebygga upplopp?

VAD FÖREGÅR DESSA HÄNDELSER?

Tiden före upploppen har i samtliga fall präglats av indragningar, nya regler och rutiner. Detta är något som enligt tidigare forskning vanligtvis föregår ett upplopp, speciellt då de intagna inte blivit ordentligt informerade om de kommande förändringarna. Att man saknar motiveringar för förändringar eller att motiveringen anses sakna grund, är just något som intagna och personal vittnade om i denna studie. En i personalen sade att motiveringen man fått på en avdelning för svåra ungdomar, då man skulle dra ner från två gymbesök i veckan till ett, var att man inte kunde motivera varför en sådan avdelning skulle ha två gymbesök. Avdelningen bestod av nio intagna, som är instängda på sin avdelning så gott som 24 timmar om dygnet. Ett par ur personalen poängterade hur viktigt det är att avdelningar som är isolerade från de övriga intagna har någon sysselsättning. Samtliga intervjuade intagna var överens om att det fanns alldeles för lite sysselsättning och personalen var rörande överens om att det saknades meningsfull sysselsättning för de intagna.

En intressant företeelse när det gäller indragningar och ändrade rutiner, är att

det verkar som de intagna inte upplevde en ökad personaltäthet lika jobbig som andra förändringar. En vårdare berättade att man ökat antalet vårdare på promenadgården och detta hade accepterats ganska bra av de intagna. Flera av de intagna efterfrågade faktiskt mer interaktion med personalen.

De flesta av de intagna upplevde att relationen mellan dem och personalen varit dålig tiden före upploppen. Personalen däremot vittnade inte alls om detta utan ansåg möjligen att det varit lite stökigt på avdelningen. Detta visar hur skilda uppfattningar det finns mellan de två grupperna. Det kan bero på att de intagna är helt beroende av att relationen fungerar för att deras värld ska vara i en någorlunda harmoni, medan personalen lämnar avdelningen när arbetspasset är slut. Andra förklaringar kan vara att personalen saknar kunskap om, inlevelse i eller kontakt med de intagna

HUR UPPLEVER INTAGNA OCH PERSONAL HÄNDELSERNA?

När det gäller personalens upplevelser så framkommer i intervjuerna, som tidigare nämnts, inte några beskrivningar av att olika känslor påverkat eller berört dem under upploppen. De intagnas upplevelser av upploppen verkar generera väldigt mycket mer känslor. De pratade om allt från oro att få stryk av polisen till att de var vilda och uppspelta över den framtida förflyttningen, vilket speglar klimatet på

en del av avdelningarna och kontakten mellan personal och intagna. Även här kanske det spelar in att vårdarna går hem när de arbetat klart, att det är viktigt att man kan släppa det som hänt under passet, är något som de flesta vårdare är överens om. För att man ska kunna lämna händelserna bakom sig vid anstaltsgrinden krävs det då att vårdarna stänger av känslolivet under arbetstiden? Kanske, men kan de påverka och vara förebilder för de intagna om de inte visar känslor? Efter att ha upplevt incidenter är det viktigt att personalen får handledning och debriefing.

När det gäller själva upploppet var det flera intagna som ansåg att man borde givit de intagna, som inte ville vara delaktiga, en chans att lämna avdelningen. Om detta är möjligt så är det att föredra för då kanske antalet intagna blir hanterbart och man kan stoppa förloppet innan det blivit en stor incident. Ska man göra detta krävs dock att man kan göra detta på ett sätt som är säkert för personalen, de bör ju aldrig äventyra sin säkerhet. Möjligheten att avstyra en incident på detta sätt är kanske en sak som man bör fundera över, om inte annat för säkerheten av de icke aktiva intagna. Vid ett av upploppen fanns det ett sådant hot, situationen löste sig då på grund av att den intagne var snabbtänkt och gömde sig för de intagna som startat upploppet.

VAD ANSES VARA ORSAKEN?

I samtliga upplopp kan man finna ett startskott:

- Hällby 1 - indragen möjlighet till bad i utomhusbassängen.
- Hällby 2 - mäsk.

- Mariefred 1 - förflyttning.
- Mariefred 2 - förflyttning.
- Kristianstad - maten.

Trots detta ska man nog inte anta att detta i sig är orsaken till upploppen, utan som Coyle (1991) menar, kan en relativt liten orsak starta ett upplopp då flera andra faktorer sammanfaller. I andra sammanhang brukar man benämna dessa utlösande faktorer som ”tändhattar” eller ”trigger events”

STRUKTURELLA PROBLEM

Det mest centrala i studien är det strukturella problemet och den dåliga kommunikationen i alla led; mellan ledning och personal, mellan ledning och intagna samt mellan personal och intagna. Även inom personalgruppen är kommunikationen dålig. Det finns flera tecken som visar på detta problem.

- Kumlavårdarnas besök på Mariefred visar en tydlig brist i kommunikationen. Att man inte informerade sin egen personal om att de skulle få besök och varför. Härigenom visade ledningen tydligt för sin personal att man inte litar på den och samtidigt visar det att ledningen på anstalten inte var medveten om vad som var problemet. Vidare måste detta ha underminerat personalen fullständigt inför de intagna. De fyra vårdarna var på Mariefredanstalten i tre månader. De utförde inga dagliga sysslor. Kom de fram till något som anstaltens egen personal och ledning inte skulle kunna göra? Från Kvs i Norrköping fick jag en sammanställning av punkter som man diskuterat efter Kumlavårdarnas besök. Nio punkter var

uppräknade och exempel på dessa var: att de intagnas aktiviteter bör avslutas kl. 19.00 i stället för kl. 19.30, att det behövs bättre ljus på promenadgårdarna, att anstalten kanske har för mycket aktivitet på helgen och att personalen ofta är sjukskriven eller är hemma med sjukt barn. Hade man givit några i personalen på Mariefred i uppdrag att utreda vilka problem man upplever att man har, sedan fått besöka t.ex. Kumla och diskutera med personal där hur de hanterar dessa problem/situationer, hade man säkerligen fått minst lika mycket att diskutera i efterhand. Någon kritik kan naturligtvis inte riktas mot Kumla-vårdarna. Denna uppgift kan inte ha varit särskilt trevlig, med tanke på att personalen på Mariefred inte var informerad om deras uppgift.

- Efter upploppet har man inte haft samlingar med både intagna och personal efter upploppen, för att diskutera orsakerna och möjliga förändringar som kan förebygga denna typ av incidenter. Efter upploppen diskuterades och förändrades endast den tekniska säkerheten. Att byta till starkare dörrar eller fönster hindrar ju bara de intagna att ta sig ut från avdelningen, det stoppar inte upplopp. Inte ens att ha de intagna inlåsta på sina bostadsrum hindrar upplopp, det är det andra upploppet på Mariefred ett bevis på. Man bidrar till ett hårdare klimat på anstalterna om man hela tiden bara gör allt säkrare fysiskt. En intagen gav en bra skildring av detta:

”Första gången jag blev inlåst så tyckte jag ’Kolla de läser in mig och jag har aldrig fått en chans’.

”Då kände jag att om de behandlar mig som en brottsling så ska jag visa dem en brottsling. Man blir värre, nu tänker jag inte så men det sätter sina spår. Man får ett ärr på hjärnan. De läser in mig och det gör man bara med kriminella, då måste jag vara det. Man tar på sig rollen som de ger en.”

- Att man bara gör tekniska förändringar ger tydligen inte heller personalen den förändring som de behöver för att återfå känslan av säkerhet. De har blivit mer vaksamma och detta i sin tur gör att det blivit hårdare tag. Personalens arbetssituation har blivit mindre trivsamt och avslappnad. De intagna reagerar på detta och klimatet på anstalten kommer att hårdna. Detta kan utvecklas till en upptrappning som gör att avståndet mellan personal och intagna ökar ytterligare. Personalen förstärker också upplevelsen hos de intagna att de är väldigt farliga och som en intagen sade, tar man lätt på sig den roll som ges en. Det är denna onda cirkel som Rattray och Boin (2004) menar är svårstoppad och som kan orsaka större incidenter.
- Anstalterna har inte samma regler. Detta är något som så gott som samtliga intervjuade tog upp, de ansåg att alla anstalter med högre säkerhetsklass bör ha samma regler. De menade att det inte ska vara möjligt att genom misskötsamhet straffa ut sig från en anstalt och bli förflyttad till en anstalt med högre säkerhetsklass, och där få göra saker som man inte får göra på den första anstalten. När det är så förlorar reglerna på anstalterna

med lägre säkerhetsklass sin legitimering. Enligt den tidigare forskningen är detta exakt vad som kan orsaka upplöpp (Boin och Rattray, 2004)

- De intagna på en avdelning upplevde att man isolerade dem mycket och för mindre företeelser. Studerar man deras avskildhet får man fram att flera från denna avdelning hade blivit isolerade i ungefär en månad för samlad misskötsamhet. Detta är något kriminalvården har rätt att göra, men de intagna som tycker att man endast ska bli isolerade av speciella orsaker som t.ex. slagsmål, blev upprörda över detta. När det gäller en avdelning som den här, där de aktiva upplöpplmakarna har sammanlagt 229 rapporter kan ju vem som helst bli isolerad när som helst om man ser till den samlade misskötsamheten. Har man sådana ”svåra” avdelningar bör man noga förklara för de intagna vad som leder till isolering, så att de inte känner att det är godtyckligt och att man blir isolerad för andra orsaker, som t.ex. platsbrist. En intagen beskrev att han till och med var orolig när det är dags för inläsning och var rädd att somna, för han inte visste om vårdarna skulle komma och föra honom till isoleringen. Att man ska ge de intagna utförliga motiveringar när man tilldelar dem beslut, var något som Lord Justice Woolf tog upp som en av sina huvudrekommendationer redan 1991.
- De intagna vet inte vad som gäller, de vet inte vad de kan förvänta sig av vårdarna. De intagna menar att de blir frustrerade när de inte vet hur vårdarna kommer att bete sig eller vilket beteende som de tolererar. Att de in-

tagna upplever att vilken hjälp man får eller vilket svar man får på en fråga, är beroende av vilken vårdare man går till eller vilken kontaktman man har, visar på en tydlig brist i kommunikationen även mellan vårdarna.

ORSAKER TILL ATT DET BRISTER I KOMMUNIKATIONEN

- Att man har en ledning som inte lyssnar på sin personal och som själv bestämmer hur saker och ting ska vara, kan utveckla brister i kommunikationen mellan ledning och vårdare. Flera av vårdarna uppgav att man inte tyckte att ledningen/Kvs lyssnade på dem och tog beslut som inte alltid var förankrade i verkligheten. En vårdare uttryckte till och med att han/hon inte visste om chefen ens kände till vad de gjorde. Detta avstånd menar Boin och Rattray (2004), gör att personalen som jobbar på avdelningarna blir missnöjd och får dem att uppleva att ledningen inte är medveten om anstaltens problematik.
- Att man bygger upp en anstalt där den mest erfarna personalen är mer eller mindre separerad från de intagna ger brister i kommunikationen. Att statusen på anstalten finns i centralvakter och administrationsbyggnaden gör också att separationen från de intagna ses som en positiv sak. Vad talar detta om för de intagna? Ger personalen de intagna den respekt som personalen kräver att de intagna ska ge dem? För att få en väl fungerande anstalt krävs det, enligt Boin och Rattray (2004), att anstaltsstrukturen är väl utvecklad och att det finns en

rak och tydlig kommunikation mellan anstaltsledning och övrig personal, mellan ledning och intagna och mellan övrig personal och intagna. Vidare menar dessa forskare att alla förändringar måste utförligt förklaras och motiveras för både personal och intagna. Blir det en förvirring i hur saker och ting ska skötas och varför, förlorar reglerna sin legitimering. Förlorar organisationen och reglerna på en anstalt sin legitimitet, ökar riskerna för upplopp.

- Att man har platsbrist eller överbeläggning kan leda till dålig kommunikation. Att platsbristen skapar problem var en sak som de intagna och personalen var överens om. På grund av platsbristen kan intagna hamna på fel typ av avdelningar och ibland till och med fel typ av anstalt. Detta i sig kan störa stabiliteten på dessa avdelningar och i vissa fall till och med utsätta den intagne för fara. Vidare kan det göra att anstalterna får avdelningar där flertalet intagna känner varandra från utsidan och att de på grund av detta får ett övertag på de andra på avdelningen.
- Personalsammansättningen är en annan sak som kan orsaka att det blir en dålig kommunikation. När det t.ex. finns personal på avdelningarna som talar dålig svenska blir kommunikationen sämre mellan de intagna och personalen. De intagna som varit i denna situation upplevde att den personal som talade dålig svenska inte kunde hjälpa dem i samma utsträckning som de som talade en god svenska. De intagna menade också att det fanns många svensktalande vårdare som också var okunniga och att

det fanns många vikarier. Detta var något de upplevde som ytterst frustrerande.

VAD KAN GÖRAS FÖR ATT FÖREBYGGA UPPLOPP?

Kriminalvården avvärjer dagligen på olika anstalter och i frivård en mängd konflikter som skulle kunna trappas upp till allvarligare incidenter. Denna studie innehåller ingen närmare analys av de faktorer som kan ha betydelse för att konflikter avvärjs. Värt att notera är dock att de uppkomna incidenterna som studerats här inte resulterat i några personskador varken hos personal eller intagna.

Ser man på resultatet av intervjuerna går personalgruppens och de intagnas efterfrågningar i linje med de förebyggande åtgärder för upplopp som redovisas i kapitlen Tidigare forskning och Utredningar av historiska upplopp. Det viktigaste är att det finns en välutvecklad kommunikationsgång. De intagna måste, som Per Colliander (1995) tar upp i sin utredning efter upploppet på Tidaholm, ha möjlighet att regelbundet träffa de beslutande i ledningen. Även enligt 36 § lagen om kriminalvård i anstalt så står det att de intagna ska i lämplig ordning överlägga med ledningen för myndigheten i frågor som är av gemensamt intresse för de intagna. Detta med undantag för de begränsningar som följer av gällande bestämmelser och avtal för verksamheten. Vårdarna måste också ha regelbundna träffar med ledningen där den lyssnar och tar till sig de åsikter som vårdarna har. Båda parterna måste ha möjlighet att påverka sin livssituation/arbetsituation i viss grad.

Vidare är det också viktigt att vårdarna och de intagna har en väl fungerande interaktion. Har anstalten en organisation och ett regelverk som accepteras av både intagna och personal kan de intagna bättre hantera den stress som fångenskap orsakar. Det minskar också personalens stress och hjälper dem att känna sig säkra och avslappnade i sin arbetssituation. För att få ett stabilt fängelse är det centralt att denna interaktion fungerar (Boin och Rattray, 2004). För att regelverket ska accepteras behövs ett bättre samarbete mellan anstalterna så att samtliga anstalter i samma säkerhetsklass tillämpar lagen om kriminalvård i anstalt på samma sätt. Kanske ska Kvs också göra fler uppföljningar på hur föreskrifter och lagar tillämpas på de olika anstalterna. Detta skulle kunna göra verket mer enhetligt. Efter upploppen sker förhör med de som medverkat. Det är viktigt att komplettera dessa förhör med samling av de efter upploppet kvarvarande intagna för reflektion av det inträffade.

I centralvakten krävs det oftast att personalen har en viss erfarenhet och för att man inte ska separera denna erfarna personal från de intagna så kan man följa Kristianstads exempel. De har en grupp som pendlar mellan en sexualbrottsavdelning och centralvakten, då tar man vara på den erfarenheten som finns på ett bättre sätt. Ännu bättre skulle det kanske vara att man har en grupp som arbetar i centralvakten och på en av de avdelningar som anses som ”svåra”. ”Svåra” avdelningar får då erfaren personal och då det kan vara påfrestande att arbeta på dessa får personalen en paus från denna interaktion de dagar de är i centralvakten. Man kan ifrågasätta om inte koncentrationen av ”särskilt svåra” unga intagna på små av-

delningar har bidragit till att upploppen startat. Deltagarna i upploppen har tillsammans fler än 100 rapporter om misskötsamhet under verkställigheten.

Att det skulle vara bra med en samordnare på varje avdelning, som också var medverkande i de dagliga sysslorna, var något som flera vårdare efterfrågade. Detta är något som troligen skulle göra avdelningarna stabilare och att inte varje enskild vårdare hela tiden måste ta egna initiativ för att göra något. Detta gör ofta, som de intagna också vittnade om, att vissa vårdare är väldigt aktiv medan andra inte är det. En samordnare skulle troligen sätta en jämnare press på vårdarna.

ÖVRIGA KOMMENTARER AV INTERVJUANALYSERNA

Samtliga intagna och även en ur personalen som var med vid upploppet som polisens piketstyrka avslutade, menade att denna styrka använt överväld. På grund av detta bör man i den utsträckning det är möjligt, använda kriminalvårdens egen insatsstyrka. Det finns dock en brist i detta. På de anstalter som inte har en egen insatsstyrka får man betala när man använder en insatsstyrka från annan anstalt. Vid användandet av Kirsebergs insatsstyrka fick anstalten Kristianstad betala cirka 75 000 kr, däremot var användandet av polisens piketstyrka gratis.

Ett par i personalen uttryckte att de inte tycker att det finns någon ”tjuvheder” längre och det kanske kan stämma i den bemärkelsen de menar. Det vill säga att de intagna inte längre kan lämna pengar på sitt rum för då tar någon annan dem. De intagna visade dock att det finns en rättsmedvetenhet, de vill att saker och ting ska gå rätt till, även om det är innebär något

negativ för deras egen del. Som tidigare nämnts får inte ett beslut på t.ex. en anhållan var godtycklig och reglerna måste vara konkreta. De ville veta vilken konsekvens en handling får och att den är generell för samtliga intagna. Det ska heller inte ha någon betydelse vilken kontaktman man har, alla kontaktmän ska arbeta för att ge den intagne så bra frigivningsvillkor som möjligt. Att majoriteten av de intagna inte är villiga att delta i upplopp och gisslandramer tyder också på en rättsmedvetenhet.

En annan sak som de flesta intervjuade var överens om var att man inte ska ha ungdomsavdelningar eller ha för många ungdomar på samma normalavdelning. Förra årets upplopp styrker

denna tes, då två av dem utfördes av intagna födda på 80-talet och vid ett annat var sex av åtta födda detta årtionde. Intagna vittnade om att det blev stökigare och att det ljögs mycket på avdelningar med många unga klienter, de menade också att det pratades mycket om brottslighet. De unga som är placerade med äldre tyckte att de har en lugnande effekt på dem. En intagen ansåg att unga ska placeras med äldre klienter som har bestämt sig för att försöka bryta med den kriminella banan, detta kunde vara värt ett försök. Det bör ju i alla fall inte öka de unga klienternas återfall.

REFERENSLISTA

Boin, A och Rattray, W.A.R (2004) Understanding prison riots. *Punishment & Society*, vol 6, No. 1, 47-65.

Colliander, P och Olofsson, D (1995) Upplopp, förslag till motverkan. Kriminalvårdsstyrelsen, Norrköping best nr 4516

Coyle, A (1991) *Rethinking Scotland's prisons*. Edinburgh: Scottish child.

Fröhling, A (1994) *Upploppet på Tidabolmsanstalten 22 juli 1994*. Justitiedepartementet, Stockholm: Fritzes

Haberman, C (2000) Attica: Exorcising the demons, redeeming the deaths. *The New York Times*, January 9.

Jackson, B (1999) Attica: An anniversary of death. *Artvoice*, September 9

Prison reform trust (1991) The Woolf report; a summary of the main findings and recommendations of the inquiry into prison disturbance. London

Useem, B och Kimball, P (1989) *States of siege*. Oxford: Oxford University Press.

BILAGA 1 - INTERVJUUNDERLAG

FRÅGOR TILL INTAGNA

TRE TIDSPERIODER

- Tiden innan upploppet
- Under upploppet
- Efter upploppet

TRE TEMA GENOM ALLA TIDSPERIODERNA

- Hur den intagne upplever sig själv
- Hur han upplever de andra intagna
- Hur han upplever personalens förhållningssätt

De frågor som bör ställas till alla är markerade med *kursivstil*.

TIDEN INNAN UPPLOPPET

Berätta om tiden från det att du kom till avdelningen fram till det att upploppet började...

Hur upplevde du dig själv under denna tid?
Upplevde du att du förändrade ditt beteende under denna tid?

Har du upplevt någon diskriminering mellan svenskar och invandrare på anstalterna? Ex?

Hur upplevde du de andra intagna under denna tid?

Upplevde du någon förändring i dina medintagnas beteende under tid?

Hur upplevde du personalen under denna tid?

Skedde det någon förändring i personalen förhållningssätt gentemot er intagna under denna tid?

Tidigare erfarenhet av myndighetspersoner? Bra dåligt..

UNDER UPPLOPPET

Vad var början på upploppet?

Berätta om hur du upplevde att upploppet gick till?

Vad kände du under upploppet?

Hade ni pratat om upplopp innan upploppet? Hur kan det komma sig?

Kände du någon oro under upploppet för vad som skulle hända dig efter upploppet avslutats?

Hur upplevde du de andra intagna?

Upplevde du någon förändring i de andra intagnas beteende under upploppet?

Hur upplevde du personalens beteende under upploppet?

Hur upplevde du polisens beteende under upploppet?

EFTER UPPLOPPET

Vad hände efter upploppet?

Hur har du upplevt tiden efter upploppet?
Har du någon gång ångrat att du deltog i upploppet?

Hur ser din situation ut idag? Relation med intagna/personal?

Hur upplever du de intagna du bor med nu?

Upplever du att du blir behandlad av de andra intagna på ett annat sätt efter upploppet?

Hur upplever du personalens förhållningssätt mot dig efter upploppet?

+ ev. följdfrågor.

FRÅGOR TILL PERSONAL

TRE TIDSPERIODER:

- Tiden innan upploppet
- Under upploppet
- Efter upploppet

TRE TEMA GENOM ALLA TIDSPERIODERNA

- Hur vårdaren upplever sig själv
- Hur han upplever de andra vårdare
- Hur han/hon upplever de intagna

De frågor som bör ställas till alla är markerade med *kursivstil*.

TIDEN INNAN UPPLOPPET

Berätta om tiden innan upploppet

Hur upplevde du de intagna under denna tid?

Skedde det någon förändring i de intagnas förhållningssätt gentemot er vårdare under denna tid?

Hur upplevde du dig själv under denna tid?

Upplevde du att du förändrade ditt beteende under denna tid?

Fanns det några direktiv om förändring från ledningen på anstalten under denna tid?

Har du upplevt någon diskriminering mellan svenskar och invandrare på anstalterna? Ex?

Hur upplevde du de andra vårdarna under denna tid?

Upplevde du någon förändring i dina kollegers beteende under tid?

UNDER UPPLOPPET

*Vad var början på upploppet?
Berätta om hur du upplevde att upploppet gick
till?*

Vad kände du under upploppet?

Hur upplevde du de intagna?
Upplevde du någon förändring i de
intagnas beteende under upploppet?

*Hur upplevde du personalens beteende under
upploppet?*

*Hur upplevde du polisens beteende under
upploppet?*

EFTER UPPLOPPET

Vad hände efter upploppet?
Hur har du upplevt tiden efter upploppet?
Har du känt dig osäker/utsatt efter
upploppet?
Upplever du att ditt förhållningssätt till de
intagna har förändrats efter upploppet?
Har er arbetssituation förändrats på något
sätt efter upploppet?

*Hur upplever du de intagnas förhållningssätt mot
dig efter upploppet?*

+ ev. följdfrågor.

BILAGA 2 – BREV TILL INTAGNA SOM DEL- TAGIT I HÄNDELSENA PÅ ANSTALTEN HÄLLBY

I det ursprungliga brevet fanns betydligt mer utrymme för svarstext)

Hej!

Tidigare har Du eller några av dina före detta medintagna fått förfrågan om att medverka i en intervjustudie gällande upplopp men avböjt. Eftersom ingen intagen från något av upploppen på Kva Hällby velat vara med, så har jag inte fått någon bild av hur Er situation såg ut på Hällby. Jag skulle gärna vilja se anstalten ur era ögon, därför ber jag Er att skriva ner några tankar om Hällby. Vad Ni skriver är anonymt och Ni behöver inte skriva namn på enkäten. Det är jätteviktigt att vi får ta del av Er syn för att vi ska kunna göra några förändringar. Resultatet kommer att redovisas i en rapport om upplopp som jag skriver på uppdrag av Kriminalvårdens Forskningskommitté.

Om inte platsen räcker till för det du vill skriva fortsätt gärna på baksidan.

Tack på förhand

Charlotta Olsson/Regionen Göteborg

1. Vilka orsaker ser Du till upploppet?

2. Vilka tankar har Du kring upploppet?
(Hur mådde Du under upploppet? Fanns det några hot intagna emellan? Kände Du någon oro inför insatsstyrkans ingripande? etc)

3. Gav upploppet någon positiv förändring för Dig?

4. Hur upplevde Du insatsstyrkan insats?

5. Hur upplevde Du dina medintagna?

6. Anser Du att man ska ha speciella avdelningar för ”svärmotiverade”?

7. Hur upplevde Du personalen/ledningen på Hällby?

8. Hur upplevde Du Hällby som helhet?